

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Vliv environmentálních faktorů na vznik vestfálského
mezinárodního systému (černá smrt, konec
klimatického optima, geografické faktory etc.)**

Adam Janda

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

**Vliv environmentálních faktorů na vznik
vestfálského mezinárodního systému (černá
smrt, konec klimatického optima, geografické
faktory etc.)**

Adam Janda

Vedoucí práce:

Mgr. Lubomír Lupták, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Poděkování

Rád bych vyjádřil poděkování svému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Ľubomíru Luptákovi, Ph.D. za jeho odborný, inspirující a neocenitelný přístup, kterým mi napomohl k úspěšnému dokončení této práce.

Obsah:

1 Úvod	6
2 Formování mezinárodního systému – Raný mezinárodní systém ve světových dějinách	9
2.1 Mezinárodní systém: definice	9
2.3 Raný systém jako příklad lineárního systému.....	12
2.4 Konec středověku – vznik mnohosměrného systému	13
2.5 Zrod vestfálského systému	15
3 Evropa na začátku 14. století	17
3.1 Půda	17
3.2 Předvečer 14. století.....	20
4 Enviromentální faktor – malá doba ledová	22
4.1 Klima, aneb když podnebí zasahuje do společenských procesů	22
4.2 Malá doba ledová	23
4.3 Rekonstrukce dávných klimatických údajů	24
4.4 Dopady malé doby ledové – středověké hladomory	26
5 Enviromentální faktor - Černá smrt v Evropě	28
5.1 Příčina, přenos a klinický obraz moru	29
5.2 Morové teorie pozdního středověku.....	32
5.3 Původ moru	34
5.4 Důsledky epidemie černé smrti.....	35
5.4.1 Postavení Židů během epidemie černé smrti	37
5.4.2 Vliv neúrod a válek během morových ran	38
5.4.3 Změny v počtu evropských obyvatel	39
5.4.4 Ekonomické a sociální následky moru	39
6 Závěr	45
7 Seznam použité literatury a pramenů	51
8 Resumé	55
9 Přílohy	56

1 Úvod

Význam environmentálních faktorů v historii se dá ilustrovat na neobvyklém demografickém vývoji evropské středověké populace, charakteristickém nebývalým růstem a následným skokovým poklesem. Tyto výrazné výkyvy byly provázeny významnými sociálními, ekonomickými a politickými transformacemi a otřesy. Na environmentální faktory, které podkládaly tyto otřesy, můžeme nahlížet pohledem Fernanda Braudela jako na klíčové události strukturující geografický čas, tedy ten čas, kterého plynutí má na běh historie ten nejvýznamnější dopad. Dějiny struktur, podle Braudela probíhaly velmi pomalu, prakticky bez jakýchkoliv změn během života několika generací, či dokonce během několika staletí. Dobový pozorovatel si těchto změn mohl stěží povšimnout (Braudel 1972: 23). Hlavními environmentálními faktory, jejichž působení mělo signifikantní vliv na středověkou evropskou společnost, jsou klimatické změny (nástup klimatického optima ve vrcholném středověku a tzv. středověká malá doba ledová) a pandemie černé smrti v polovině 14. století následovaná periodicky se opakujícími morovými ranami, které Evropu provázely ještě dlouhá století. Cílem mé práce je poskytnout odpověď na otázku, jak se středověká společnost s těmito faktory vyrovnala a jaké měly tyto faktory dopad na politickou a vojenskou organizaci evropských politických celků a na formování tzv. vestfálského mezinárodního systému.

Na začátku své práce se zaměřím na tematiku formování mezinárodního systému ve světových dějinách. Tedy konkrétně na raný mezinárodní systém, ve kterém se formovaly prvky vestfálského mezinárodního systému. Vědci v oboru mezinárodních vztahů i historikové se však liší v pohledu na periodizaci vývoje mezinárodního systému. Příčinou této odlišné periodizace je rozdílný důraz na to, co tvoří podstatu a hlavní rysy těchto systémů. Například E. Gellner používá teorii třech období: lovecko-sběračské, zemědělské a průmyslové (Gellner 1993). J. Mackinder hovoří o střídání systému otevřeného a uzavřeného. Ve své práci však použiji teorii od B. Buzana a R. Littla, kteří se zmiňují o třech obdobích – 1. období raných mezinárodních systémů, 2. propojených mezinárodních systémech a 3. období globálního mezinárodního systému (Buzan Little 2000). Buzanova a Littleova

periodizace je založena na předpokladu, že v průběhu předchozích staletí došlo ke změnám, na jejichž základě vznikl jeden globální systém (Waisová 2009: 79).

V další kapitole stručně nastíním období mezi 10. a 13. stoletím v Evropě, tedy období klimatického optima. Rád bych zmínil s ním spojený růst středověké populace, rozvoj měst a obchodu a růst významu městského obyvatelstva. Doba klimatického optima byla nejteplejším obdobím v Evropě za posledních 2000 let (Bradley 2003). Vysoká sluneční aktivita a zavedení efektivnějšího trojpolního hospodářství, mělo za následek zvýšení produkce potravin, které byly jednou z klíčových podmínek růstu středověké populace. Dalším faktorem, který podnítil demografický růst, byl postupný ústup od otroctví. Otroci neměli povolení zakládat rodiny, a tím byla v raném středověku odhadem až ¼ obyvatel Evropy postižena nepřírozeným demografickým růstem, který brzdil vývoj celé populace. Středověkým přechodem k nevolnictví a poddanství a k novému systému sociální organizace se odbourala i tato bariéra pro demografický růst. Demografický boom stojí i za další revolučními změnami spojenými s tzv. středověkou obchodní revolucí.

V následující kapitole popíši vliv změny klimatu, tedy nástup malé doby ledové, která nastává ve druhé polovině 13. století. Budu vycházet z teorie a informací od Pascala Acota, který se dějinám vědecké ekologie a vědám o životním prostředí dlouhodobě věnuje. Zaměřím se na příčiny této změny (klimatické jevy, snížení intenzity slunečního záření a vliv vulkanické aktivity). Následně popíši dopad malé doby ledové na středověkou společnost. Důsledkem tohoto jevu byl úbytek zásob, vymírání domácích zvířat a s tím spojený populační pokles. Během malé doby ledové byla středověká Evropa především světem hladu. Hladomory doprovázely všechny přírodní katastrofy a smrtící epidemie. Průměrná délka života středověkého člověka byla okolo třiceti let, vinu na tom nesla podvýživa a naivní medicína. Na tomto odhadu nese, ale největší podíl mimořádně vysoká míra úmrtnosti novorozenců. Problémy chudoby, hladu a stáří byly ve středověku většinou neřešitelné. Celkový nedostatek zdrojů vedl ke konfliktům, které také přispěly ke snížení populace ve středověké Evropě (Mendelová 2003: 152).

Druhým environmentálním faktorem, kterým se budu zabývat ve své práci, je vznik a rozšíření pandemie černé smrti (kombinace dýmějového moru, plicního a septického moru) do Evropy, s důrazem na souvislost environmentálních faktorů s politickými vztahy regulujícími pozdně středověké společnosti a na vytváření ekonomické, právní a ideologické základny, ze které může vyrůst moderní stát jako klíčový element nového mezinárodního systému. Mor, který postihl Evropu v polovině 14. století se na staletí stal nemocí „par excellence“, byl jednou z největších katastrof evropských dějin. Cholera, tyfus, neštovice, nebo nebezpečné chřipkové vlny si vždy vyžádaly četné oběti, avšak oproti moru, který v roce 1348 řádil prakticky v celé Evropě, měly pouze regionální význam. Chorobu zavlekly roku 1347 lodě Janovanů z Krymu do Středomoří a do roku 1352 její první vlna zaplavila prakticky celou Evropu. Imunita evropského obyvatelstva vůči moru v průběhu staletí od poslední morové epidemie (tzv. justiniánského moru v 6. a 7. století) vymizela, a tak černá smrt způsobila hotovou katastrofu. V roce 1349 pronikl mor do Bavor, Rakous, Uher přes Alpy, pak se objevil ve Slezsku a Polsku (Mendelová 2003: 153). V polovině 14. století podlehl moru zhruba třetina obyvatel Evropy. Je to nesmírný počet, když si uvědomíme, že např. za druhé světové války zahynulo „pouze“ asi pět procent Evropanů. Zde lze sice namítnout, že absolutní počet obětí poslední světové války byl v podstatě vyšší než v polovině 14. století, přesto však sociální a hospodářské následky moru můžeme velice dobře srovnat s epochálními zvraty naší doby. Epidemie černé smrti změnila středověkou Evropu zcela nesporně přinejmenším stejně tolik jako světové války moderní doby (Bergdolt 2000: 10). V následujících podkapitolách se pokusím shrnout vliv černé smrti na ekonomiku, politiku a každodenní život evropské společnosti.

V závěrečné části své práce zhodnotím, jaké důsledky a změny přinesly environmentální faktory do středověké Evropy. Cílem bakalářské práce je tudíž nárys koncepce vztahů mezi procesem formování států a některými přírodními podmínkami života lidské společnosti. Jinými slovy řečeno, chci sledovat obecnou logiku působení určitých přírodních faktorů na utváření moderního státu jako historicky kontingentní formy politické organizace. Proto

vysvětlím, jak se během středověké malé doby ledové a po pandemii černé smrti změnilo středověké myšlení a pohled na svět, jakou změnu způsobily v oblasti ekonomické, jak transformovaly a narušily středověký společenský řád a jak změnily vládnutí. A nakonec zdůrazním problémy vzniklé díky působení těchto faktorů, které měly vliv na zformování vestfálského mezinárodního systému.

2 Formování mezinárodního systému – Raný mezinárodní systém ve světových dějinách

2.1 Mezinárodní systém: definice

Mezinárodní vztahy představují oblast vztahů a interakcí mezi různými politickými entitami. Tyto interakce vytvářejí základní prostředí mezinárodních vztahů, tedy mezinárodní systém. Mezinárodní systém představuje síť interaktivních a vzájemně propojených jednotek, které mají v daném systému stejné postavení, neboť v tomto systému neexistují žádné nadřazené entity ani vyšší úroveň vztahů. Mezinárodní systém tedy může být jakékoliv uskupení politických entit – kmeny, městské státy, říše, které spolu vytvářejí vztahy nezanedbatelné závislosti (Waisová 2009: 78). Tradičním názvem pro současný mezinárodní systém je tzv. vestfálský systém, protože jeho vznik symbolicky datujeme do roku 1648, kdy byl podepsán Vestfálský mír. Vzniku vestfálského systému předcházela určitý vývoj. Proto se v následujícím textu budu soustředit na základní prvky vývoje tohoto mezinárodního systému. Pozornost zaměřím zejména na raný mezinárodní systém, který byl rozvinut v evropském středověku během 14. století. Na období raného systému v evropském prostoru měly environmentální faktory největší dopad, a napomohly tak vývoji budoucího Vestfálského systému.

Zkoumáme-li vývoj mezinárodního systému v historické perspektivě, můžeme identifikovat několik fází jeho vytváření. Vědci v oboru mezinárodních vztahů i historikové se však liší v pohledu na periodizaci vývoje mezinárodního systému. Příčinou této odlišné periodizace je rozdílný důraz na to, co tvoří

podstatu a hlavní rysy těchto systémů. Například E. Gellner používá teorii třech období: lovecko-sběračské, zemědělské a průmyslové (Gellner 1993). J. Mackinder hovoří o střídání systému otevřeného a uzavřeného. B. Buzan s R. Littlem hovoří podobně jako Gellner o třech obdobích, ale z jiného úhlu pohledu. Jsou to 1. období raných mezinárodních systémů, 2. propojených mezinárodních systémů a 3. období globálního mezinárodního systému (Buzan Little 2000). Buzanova a Littleova periodizace je založena na předpokladu, že v průběhu předchozích staletí došlo ke změnám, ne jejichž základě vznikl jeden globální systém. V následující podkapitole využiji právě Buzanovu a Littleovu periodizaci k analýze raného mezinárodního systému (Waisová 2009: 79).

2.2 Rané mezinárodní systémy

„Prostředí tzv. raných mezinárodních systémů je charakteristické paralelní existencí několika oddělených a nezávislých systémů, které spolu komunikují spíše náhodně a sporadicky“ (Waisová 2009: 79). Jednotlivé systémy tvoří geograficky omezená skupina politických jednotek.

Období 3.-2. tisíciletí před naším letopočtem, tedy období počátku říčních civilizací, je čas, kdy se paralelní mezinárodní systémy formovaly. Jednalo se o civilizace v oblasti Středomoří a toku velkých řek, jako byl Nil, oblast úrodného půlměsíce mezi řekami Eufrat a Tigris, v oblasti řek Indus a Ganga a oblasti kolem řek Chuang-Che a Jang-C – Ťiang. Od 11. století před naším letopočtem se pak vytvořil zárodek evropského systému a to na základě fénické a později řecké kolonizace (Waisová 2009: 80).

Kořeny budoucího evropského systému můžeme najít už v Římské říši. Ta prostřednictvím svých zahraničních expanzí ustanovovala modely politické správy na dobytých územích a rozšiřovala tak svůj model politického uspořádání do dalších oblastí. Odkaz Římské říše měl na evropskou civilizaci značný vliv a po jejím rozpadu přežívala myšlenka sjednocené Evropy nejen ve vzpomínkách lidí, ale připomínala jí například i existence cest a komunikací, kulturou a dalších přežitků z římských časů. Konec Římské říše nastal ve 4.

století, kdy byla politika říše prolezá korupcí a vliv získala armáda. Generálové mezi sebou vzájemně bojovali a rekrutovali do svých služeb barbary. Římská města pod vlivem tohoto vojenského soupeření slábla a výroba a obchod upadaly. Moc různých barbarských kmenů na římském území postupně sílila a i přesto, že uznávaly formální svrchovanost říše, byly do velké míry nezávislé. Po rozpadu Západořímské říše a po emancipaci těchto kmenů od moci Byzantské říše začaly vznikat první barbarské monarchie (Knutsen 2005: 18-19). Nejsilnějším uskupením v této době byla Francká říše v čele s Karlem Velikým. V následujících staletích se evropští panovníci pokoušeli o obnovení římské moci a započalo dlouhé soupeření mezi papežem a císařem nové Svaté říše Římské o rozhodující postavení v systému. Otázka vztahu nadřízenosti či podřízenosti mezi papežem a císařem pak patřila k největším problémům v systému a byla předmětem neustálých sporů a konfliktů (Schulze 2003: 12-13). Další zvláštností systému byla feudální struktura daná lenním vztahem. Ani císař, ani králové nebyli svrchovanými vládci na svém území, byli pouze nejvyššími lenními pány. Lenní podřízenost s sebou obvykle nesla ze strany leníka povinnost radit a vojensky pomáhat lennímu pánovi, který na druhou stranu zavazoval chránit své leníky. Středověký systém se vyznačuje nebývalou pestrostí politických aktérů (císař, papež, králové, šlechta, města, kláštery a rytířské řády), jejichž aktivity a kompetence se na daném území doplňují prolínají a střetávají.

Důležitým pojítkem celého systému je společné náboženství a latinská kultura. Život středověké společnosti v Evropě byl neodmyslitelně spjat s křesťanstvím. Křesťanství představovalo tmelící duchovní pojítko člověka se společností a bylo také nezbytným faktorem formováním lidského života. Bible a křesťanské desatero představovaly základní normy života ve středověku v době, kdy ještě nebyla vytvořena státní legislativa regulující život společnosti. Institucionalizovanou podobou křesťanství byla církvev, představující první a na dlouhou dobu jedinou mezinárodní organizaci (Veselý 2007: 49). Celek někdy nazývaný „*res publica christiana*“ byl decentralizovaným impériem, jehož aktéři opírali svou legitimitu o společnou ideovou základnu (Drulák 2003: 17-18).

System opakovaně zaznamenával pokusy o hegemonii většinou ze strany císařů a později francouzských králů. Nejblíže k hegemonii se patrně dostává habsburský císař Karel V. Za jeho vlády se spojuje říše se španělským královstvím a jeho obrovskými zámořskými državami. V této době však středověký systém v důsledku šíření reformace ztrácí svůj legitimizační základ, rozvrací se lenní vztah. System se propadá do dlouhého období náboženských válek, které nejvíce postihují jeho dva hlavní aktéry – Svatou říši římskou a francouzské království (Drulák 2003: 18).

2.3 Raný systém jako příklad lineárního systému

Rané mezinárodní systémy mají charakter tzv. lineárních systémů, protože interakce mezi jednotlivými členy systému jsou kvůli technologickým a vzdálenostním omezením velmi komplikované. A proto se komunikace omezovala jen na nejbližší okolí. Interakce v lineárním systému mají nejčastěji tvar řetězce, kdy ke komunikaci dochází zejména mezi bezprostředními sousedy. Příkladem lineárního systému jsou starověké systémy, které se vytvořily během 11. – 4. století před naším letopočtem. Do těchto systémů se postupně zapojili Egypťané, Fénici, Punové, Řekové, Perská říše a Římané (Buzan Little 2000: 97).

Nejvýznamnější aktéři raných mezinárodních systémů jsou bezpochyby městské státy, náboženské státy, dynastické státy a říše. Řada oblastí světa měla v této době nestátní charakter.

V raných mezinárodních systémech neexistují významnější komunikační kanály a informační toky a nedochází tak k výraznějšímu transferu technologií a komodit. V této době převládaly lokální ekonomické vztahy a politické jednotky, které se specializovali na agrární způsob výroby, byly soběstačné. V období raných mezinárodních systémů byla migrace obyvatel naprosto minimální a pokud k ní docházelo, tak pouze lokálně. Lokální migrace byla ovlivněna nejčastěji ozbrojenými střety, nebo ekonomickými změnami (Waisová 2009: 81).

Konec období raných mezinárodních systémů nastal na přelomu 15. – 16. století, kdy v Evropě došlo k zásadní proměně interakcí, proměně politických jednotek a komunikace mezi aktéry evropského systému. Postupně docházelo k vzájemné komunikaci a interakci mezi všemi členy evropského systému a lineární vztahy se změnilly na vztahy mnohoseměrné. V tomto systému spolu komunikují nejen nejbližší sousední politické jednotky, ale i vzdálené státy. Možnost komunikace mezi jednotlivými aktéry byla však limitována nedostatečnou infrastrukturou a nerozvinutými technologiemi (Buzan, Little 2000: 97).

2.4 Konec středověku – vznik mnohoseměrného systému

Vznik mnohoseměrného systému v Evropě historicky souvisel s rozvojem mořeplavby, zámořskými objevy a nástupem střelného prachu. Na konci 14. století byly tradiční lodě nahrazeny karavelami a galérami, které byly nejen rychlejší a lehčí, ale mohly vézt mnohem větší náklad a posádku. První zámořské plavby umožnily například hledání nové východní cesty, kterou inicioval dobytí Konstantinopole Turky, protože Turci uzavřeli pro evropské obchodníky všechny východní pozemní cesty. Východní námořní cesta kolem Afriky do Indie byla objevena v roce 1498 portugalskými mořeplavci, západní cesta byla objevena Kryštofem Kolumbem v roce 1492 (Zimák 2008: 165).

Dalším výrazným faktorem, který zasáhl do vývoje vestfálského systému v době zámořských objevů, byl nástup střelného prachu. Feudální organizace si vydržovala třídu urozených vlastníků půdy a cvičila je na válečníky. Pro ruční palné zbraně a děla byl ale bojovník na koni snadným terčem. Když se ukázalo, že šlechtice je schopen z bezpečné vzdálenosti zabít necvičený pěšák arkebuzou, jízda přišla o svou vedoucí úlohu v boji. Důležitou složkou ozbrojených sil se stala pěchota. Cena pěšáka se zbraní představovala zlomek ceny šlechtice s koněm, což evropské krále motivovalo investovat do pěchoty. Velikost armád v důsledku toho rychle rosta. Jak armády postupem času nabývaly na velikosti a složitosti, náklady na vybavení vyletěly prudce nahoru.

Držet si armádu profesionálních vojáků si už nemohl dovolit ani nejbohatší aristokrat. Náklady moderního válčení byl s to unést pouze král. Pouze člověk, který měl k dispozici daně z celé země, mohl najmout víc bojovníků než kdokoliv jiný (Knutsen 2005: 70-71).

Tímto způsobem napomohla vojenská revoluce 15. století v Evropě nástupu nových monarchií. Větší armády znamenaly vysoké vojenské výdaje. Vládcí proto hledali efektivnější způsoby výběru daní a hospodaření s nimi. Tyto snahy pak podnítili vytváření moderního státu. Upevnily moc monarchy, čímž přispěly k raně absolutistické formě evropských států. Zmenšovaly závislost krále na pozemkové aristokracii a zlepšovaly jeho vztah s komerčními třídami v rozšiřujících se městech. Tím připravovaly půdu pro systémy lidové reprezentace v západoevropské politice. Fiskální aparát byl zkrátka „*institucí, která táhla za sebou instituce další*“ (Knutsen 2005: 71).

Z výše popsaného vývoje evropského předvestfálského mezinárodního systému můžeme konstatovat, že předpokladem vytvoření evropského vestfálského mezinárodního systému a rozšíření evropské formy vlády do dalších regionů na světě byla transformace evropských říší na tzv. moderní státy. Vznik a zformování vestfálského mezinárodního systému a moderního státu umožnilo slábnutí vládnoucích elit Svaté říše římské, šíření církevní reformace a úpadek papežské moci, rozšíření nových výrobních způsobů a moderních technologií, které přispěly k rozvoji merkantilismu. Na merkantilismus můžeme nahlížet jako ekonomickou dimenzi systému evropské mocenské politiky, která se rozvíjela už před podepsáním vestfálského míru v roce 1648 (Joel 2000: 463). A zejména pak změna celé středověké evropské společnosti, na kterou měly nemalý vliv environmentální faktory, jako byla pandemie černé smrti a malá středověká doba ledová, kterým se budu ve své práci věnovat později.

2.5 Zrod vestfálského systému

Za symbolický mezník vývoje mezinárodního systému je považován vestfálský mír z roku 1648, který ukončil třicetiletou válku. Ve třicetileté válce, která se týkala širokého spektra témat, se střetly téměř všechny evropské státy. Tato válka byla první celoevropskou válkou a současně ji můžeme označit i jako „systémovou válku“, protože po jejím ukončení se mění v Evropě základní principy a pravidla fungování mezinárodní politiky (Waisová 2009: 86).

Jednání o míru probíhala na dvou místech ve Vestfálsku. V Osnabrucku zasedli k jednání s císařskými vyslanci a jeho spojenci protestanti – zástupci Švédska a německých protestantských knížat. V Münsteru zase jednali císařští vyslanci s Francií a ostatními katolickými státy. Vestfálské dohody znamenaly upevnění politické roztříštěnosti Německa, uznání samostatnosti Nizozemí a Švýcarska. Tyto a další drobné úpravy mapy Evropy se staly východiskem pro všechny pozdější smlouvy až do Velké francouzské revoluce na konci 18. století. Za garanta vestfálské mírové smlouvy byly určeny Francie a Švédsko (Krejčí 1997: 29). Duchovní moc byla po podepsání mírové smlouvy velmi oslabena. Od vestfálského míru platí v Evropě zásada „čí území, toho náboženství“. Papežská moc již neudávala politická pravidla a přestala být nejvyšší rozhodčí instancí. Vedle oslabení papežské moci došlo i k oslabení císařské moci. Císař ztratil právo vyhlášovat válku, uzavírat mír a vypisovat bez souhlasu říšského sněmu daně. Vestfálský systém je tedy systémem, v němž chybí svrchovaná nadřazená moc ať papežská nebo císařská (Waisová 2009: 87).

Podstatné, co z vestfálských jednání vzešlo, nebyly ale konkrétní územní zisky toho kterého státu. Daleko významnější je použití principů, které byly do nového uspořádání evropského systému vloženy a které přetrvaly i ono uvedené teritoriální rozdělení. Předně Vestfálský mír poprvé mnohostrannou diplomatickou dohodou stvrdil nové uspořádání vztahů evropských mocností, které vzešlo z války. A právě Vestfálský mír formálně uznal státní suverenitu

jako princip mezinárodního práva, který je platný dodnes, tedy 350 let (Krejčí 1997: 29).

Tato zásada má dva hlavní aspekty vnitřní a vnější princip. Vnitřní princip znamená, že stát je svrchovaným správcem území a obyvatelstva, na němž se rozkládá. Žádná jiná moc (ať politická či duchovní) nemůže do záležitostí jiných států zasahovat. Náboženství, které hrálo tak významnou roli v předchozím období, bylo tím, že došlo k sekularizaci politiky, z mezinárodních vztahů vyloučeno (Veselý 2007: 92-93).

Druhým aspektem je vnější princip, který představuje, že všechny státy jsou si vzájemně právně rovny. Tyto principy vestfálských smluv byly v době svého zavedení do politické praxe vztaženy pouze na Evropu. Tento systém implicitně předpokládal, že signatáři smluv jsou jedinými existujícími státy. Předpokladem pro začlenění do systému bylo (a je doposud) jeho uznání členy systému. Budoucí suverénní státy mohly být pokládány za členy systému až po akceptování již uznanými, existujícími státy. Eurocentrismus tohoto konceptu chápal zbytek světa jako *terra nullis*, území nikoho. Podle původního vestfálského pojetí světového systému tedy Čína či Aztékové mohli mít vlastní vládu jen tehdy, když byla uznána evropskými státy (Krejčí 1997: 29).

Historický význam evropského systému v jeho vestfálské podobě, tedy fakt, že se postupem času stal globálním, vyrůstal z vojenské a ekonomické síly evropských mocností, které nabyly ještě před podepsáním Vestfálského míru. Samy zásady Vestfálského míru byly odrazem reality tehdejší evropské mezinárodní politiky (Krejčí 1997: 29). V jejich základě byly procesy, které od začátku 14. století měnily evropský kontinent. Na následujících stránkách se na dva takové procesy zaměříme.

3 Evropa na začátku 14. století

Jako vrcholný středověk běžně označujeme epochu mezi léty 1100 a obdobím, kdy počátek krizového vývoje evropské civilizace ohlašuje vlna velké morové epidemie, zahubivší po svém rozšíření kolem poloviny 14. století značné množství obyvatel na celém kontinentu. V éře vrcholného středověku nabyl historický vývoj evropských a Evropě blízkých civilizací už obrysů, které předurčily její dnešní podobu.

3.1 Půda

Na prvním místě je třeba jmenovat podstatné umocnění produktivity evropské ekonomiky. Zemědělství se počalo rychle rozvíjet na začátku 12. století a růst přetrval i po celé 13. století se současným zdokonalováním tažné síly, širokým využíváním vodních a větrných mlýnů. Pravidelné střídání ozimých a jarních plodin na témže pozemku, po nichž následuje období odpočinku a doplňování odčerpaných živin, známé pod jménem trojpolní systém hospodaření, se masově objevilo právě v této době. V této době lidé uplatňovali a prohlubovali technologii zděděnou po otcích: pouze koně k orání a větrné mlýny byly novinkou (Čapek 1991: 103).

Nepřímymi důkazy o růstu počtu obyvatelstva v Evropě 11. a 12. století jsou údaje o zvyšování počtu obyvatelstva ve městech, o počtu měst jako takových, o ústupu lesů, močálů a neobdělané půdy a růstu výměru půdy obdělávané, o stěhování jednotlivých rolníků, rodin či celých komunit na novou půdu, a s tím spojené zakládání vesnic a stavba kostelů. Na základě dokumentace, v tomto ohledu zcela průkazné, badatelé jako Jacques Le Goff shromáždili dostatek důkazů hlavně o tom, co s historií venkova přímo souvisí, tj. získávání nových rozloh orné půdy. Dokladem této hrdinské bitvy rolníků s všemocnou přírodou, ať už byla vedena individuálně či koordinována pánem, opatstvím nebo městem, jsou jména místní mnoha obcí na celém kontinentě: „Nová města“, „Nové vsi“ – bourgs v západních francouzských provinciích, villanova v Itálii a v krajích kde se mluvilo německy, zase osady nesou jméno vlastní s příponou –berg, -dorf. Nejvýznamnější epizodou ještě těžšího zápasu

s vodou, mořem a bažinami bylo budování polderů ve Flandrech, s mořem však svedli úspěšný boj i angličtí rolníci při vysušování slaných bažin (Cherubini 2003: 103).

Další rozvoj byl patrný zejména v pomezích oblastech, od Španělska na západě po území Slovanů na východě. Byly vysoušeny pobřežní močály a bažiny v přílivových oblastech podél Severního moře a Baltu. Hrabství Holland a Frísko byly kolem roku 1300 téměř nedotčeny, ale zúrodnění území kolem ústí Rýna a Šeldy postoupilo na úkor moře téměř tak hluboko jako je tomu dnes. Průkopníky byly především kláštery – přes dvě třetiny půdy náležících opatství na pobřežních dunách v ústí Šeldy tvořila půda vyrvaná moří. Otvírala se údolí řek - Milán do roku 1300 vybudoval systém kanálů a hrází a vyčistil území na středním toku Pádu. Kultivace údolí rozšiřovala obdělávané plochy a zároveň přetvářela rozbahněné toky ve splavné řeky (Mundy 2008: 81).

Zemědělství živilo podstatnou část obyvatelstva. Ze skoupých pramenů, jež jsou k dispozici, můžeme pouze usuzovat, že v desetiletích kolem roku 1300 byla hustota obyvatelstva již tak vysoká, že byla překonána až v období průmyslové a zemědělské revoluce v novověku. Na území Francie žilo pravděpodobně 20 milionů lidí, pro zemědělce příznivá Anglie živila kolem roku 1300 asi 5 milionů lidí a Itálie se mohla pyšnit 8 miliony (Mundy 2008: 83).

Rytmus a období různých zemědělských prací byly pochopitelně dány systémem obdělávání. Základní starostí rolníka, bylo uživit vlastní rodinu a uspokojit požadavky vlastníka půdy, na níž dotyčný rolník pracoval. Bylo to hlavně obilí, které zvláště u nižších vrstev znamenalo nejdůležitější složku potravy. Složku sice nejdůležitější, ne však uniformní, protože právě na kvalitě chleba (mohl být bílý, tmavý, nebo dokonce vyráběný z obilovin méně kvalitních jako špalda) se zakládala prvotní hierarchie společenských vrstev. Úsilí zabezpečit si skývu chleba, patrné od jednoho konce kontinentu na druhý, bylo základním podmětem požadavku politické nezávislosti a ekonomické soběstačnosti a bylo vlastní všem zemědělským komunitám. Tento požadavek nebyl cizí a vzdálený vlastníkům půdy ve městech a vyšším vrstvám společnosti. Závislost zemědělství na rozmarech přírody a neustálá hrozba

bídy, spojená s obtížemi při delších transportech vysvětlují nepřestávající obavy o úrodu i ve 12. století, kdy se Evropa nacházela v období klimatického optima (Cherubini 2003: 105-106).

Výzkum zaměřený na výzkum hladomoru v západním Německu a Nizozemí dokázal, že zatímco 12. století prošlo asi pěti hladomory obecného rozsahu, pak století, jež následovalo se projevilo pouze menšími obtížemi, jejichž dopad byl zmírněn dovozem obilí z východních zemí. Ne že by nouze neexistovala. Anglie ve zmíněném období zakusila šest těžkých let, které lze označit jako léta hladomoru. Bez ohledu na tyto potíže však klimatické podmínky v Evropě 13. století byly mimořádně příznivé a zásoby potravin rostly téměř až do roku 1300. Předpisy pro francouzské špitály přikazovaly maso třikrát týdně a v ostatních dnech vejce či rybu (Mundy 2008: 84).

Jenom dobře jíst však nestačí. Potravin y se sice kořenily, nasolovaly a udily, jejich uschování však bylo stále primitivní. Chladnější klima na začátku 14. století ukázalo, jak razantně mohou být lidé postiženi nižší produkcí potravin, jež trvá déle než rok. Kromě toho, sám plný žaludek zdraví nezaručuje, nutná je i lékařská péče. S výjimkou drobných lékařských zákroků, diety a nenáročných operací medicína až do moderní doby dokázala jen málo. Úmrtnost především v chudších vrstvách obyvatel byla vysoká. Dětská úmrtnost, jež byla ve feudální Evropě velmi vysoká, jistě způsobila určité otupení zármutku nad ztrátami, jež se staly takřka běžnou věcí. Co se týče života dospělých, ten byl v průměru a dokonce bez ohledu na válečné nehody relativně krátký. Alespoň soudě podle vladařů, k nimž se vztahují jediné jakž takž přesné údaje, jež máme k dispozici. Robert Zbožný zemřel kolem šedesátky, Jindřich I. v 52 letech, Filip I. a Ludvík VI. V 56 letech. V Německu se první císařové saské dynastie dožili přibližně 60, dále 28, 22 a 52 let. Stáří začínalo zřejmě velmi brzy, už ve věku, který my pokládáme za zralý. Tento svět, jenž se považoval za velmi starý, ve skutečnosti řídili velmi mladí muži (Bloch 2010: 93).

S růstem populace před rokem 1300 se také vyhrotila potřeba další obdělávané půdy, která již tehdy byla vzácností, a tím byly ohroženy lesy. Do roku 1300 byly už horské svahy spadající ke Středozemnímu moři bez lesů. Od Anglie po Itálii se obiloviny pěstovaly na téměř nerentabilních půdách a vesnice praskaly ve švech. Například roku 1241 vesničané z Origgia nedaleko Milána obdělávali 50% své půdy a roku 1320 představovala neobdělávaná půda jen 16%. Nadměrné druhotné dělení půdy bránilo jejímu racionálnímu využití a brzdilo zavádění nových technologií. Rostoucí populační tlak a sním spojené spory mezi obcemi měly za následek společenský neklid, jakým bylo například hnutí Pastoureaux ve Francii a sociální nepokoje v Nizozemí. Růst zemědělské výroby sice zpomalil, ale počet obyvatel až do počátku 14. století stoupal, což dokazuje, že současníci si zpomalení růstu pravděpodobně neuvědomovali (Mundy 2008: 81).

3.2 Předvečer 14. století

Nevolnické postavení rolníků bylo po staletí základním společenským rozdílem mezi většinou těch, kdo pracovali na půdě, a zbytkem společnosti. To je však trochu abstraktní obrázek. Zdaleka ne celá společnost na venkově se skládala z rolníků, kteří drželi půdu výměnou za povinnost pracovat pro pána. Bylo zde mnoho námezdních dělníků, kteří pracovali pro majitele půdy i pro bohatší rolníky. I v oblastech, kde se nevolnictví udrželo po staletí, směřovala západní Evropa poměrně všeobecně k přeměně pracovní povinnosti v pronájem. Rolník už neplatil pánovi potem své tváře, ale penězi. Z pána se stal rentiér a z nevolníka nájemce. Je třeba zdůraznit, že se tak nedělo důsledně. Na mnoha místech užívali půdu dále nevolníci a žili v některých obcích vedle nájemců platících rentiéroví. Tyto společenské a právní změny měly po té vliv na povahu zemědělství.

Rolník na dobré půdě v severní a západní Evropě zdědil ze vzdálené minulosti způsob obdělávání půdy rozdělením mezi vesničany, což byl hlavní způsob jak bylo zemědělství organizováno. Počet a velikost polí v dřívějších staletích vzrostly. Proto mohl být každému rolníku v obci byl přidělen kousek země, často pruh pole, podobně se rozdělovala půda v přímém vlastnictví

pána. Pole kolem obce se obdělávala podle kooperativního plánu. Tedy trojpolním systémem hospodářství, kdy se každý rok nechá ležet třetina půdy ladem. Velká část západní a severní Evropy se ve středověku živila tímto způsobem a po celá staletí byly přebytky obilí obvykle takové, že rostoucímu počtu obyvatelstva stačily a vytvářely i hotovost potřebnou k tomu, aby se pracovní povinnost směnila za pronájem.

V rámci starodávného uspořádání venkovské společnosti hrál hlavní úlohu vládce nad půdou. Zde vystupují ti, kdo měli ze zemědělského systému užitek. Rozdělovali se bohatství, které vytvářeli jejich nevolníci nebo nájemci, a měli velký vliv na řízení společného zemědělství. Především měli na vybranou, zda podpořit nebo zamezit trendu směřujícímu od nevolnictví k pronajímání. Je třeba říci, že změna byla důležitá především z právního hlediska. Nájemce platící byl osvobozen od nevolnických povinností, ale ne vždy na tom byl lépe. Hradil nájem penězi namísto službami, ale byl se svou půdou spojen mnohem méně pevně než v době kdy byl nevolníkem, a byl mnohem více vystaven obtížím, pokud byly časy zlé. Na druhé straně mohl úspěšně hospodařící nájemce získat více půdy. A tak dokonce i mezi novými nájemci půdy existovaly krajnosti, bohatství a bída. Mezi venkovským obyvatelstvem na počátku 14. století panovala nová nejistota. Svoboda v právním smyslu mohla znamenat větší prosperitu, nebo větší chudobu, než bylo pravděpodobnější v dřívějších dobách, kdy převládalo nevolnictví. Tato situace se vyvíjela během 13. století, její nebezpečí se měla projevit ve velkém měřítku ve chvíli, kdy byl hospodářský rozmach vystřídán ve 14. století prudkým poklesem (Hay 2010: 35-39).

4 Enviromentální faktor – malá doba ledová

4.1 Klima, aneb když podnebí zasahuje do společenských procesů

Úloha klimatu je jedním z tradičně zmiňovaných faktorů, který výrazným způsobem modeluje podmínky života ve společnosti. Ve svých pracích jej zmiňují již Charles-Luis de Montesquieu (O duchu zákonů, 1748) nebo Henry T. Buckle (Úvod k dějinám civilizace v Anglii, 1858).

Chceme-li od počátku vyjasnit situaci a vymežit, co přesně míníme klimatem, je třeba uvést, že o něm uvažujeme v dnes již tradiční koncepci německého badatele Wladimira Koppena. Ten stačil již na konci 19. století načrtnout rozsáhlou klasifikaci jednotlivých podnebných pásem, do nichž je možné různé regiony zařadit a díky čemuž lze následovně specifikovat jejich klimatické podmínky. Klima je v tom případě vnímáno jako dlouhodobý režim počasí, jež je výslednicí, ostatně jako většina enviromentálních faktorů, atmosférických a hydrosférických podmínek, jedinečných rysů biosféry a rovněž reliéfu zemského povrchu (Acot 2005: 5).

Podnebný režim není samozřejmě ani časově, ani prostorově konstantní. V průběhu desetiletí, ale především v řádech staletí a tisíciletí se mění. Nejširšími časovými horizonty takovýchto klimatických změn jsou tzv. geologické doby (doby ledové a meziledové), vyznačují hranice těch nejvýznamnějších oscilací v klimatických charakteristikách Země. Nicméně jak píše Brian Fagan, neměli bychom si představovat, že klimatické změny nastupují zvolna a jakoby teprve až s časem se násobí. Naopak často přicházejí takřkajíc neohlášený, ve formě náhlého přechodu od jednoho režimu k druhému. Jsou to proměny, jejichž příčiny nám připadají neznámé a jejichž směr se vymyká naší kontrole. Klima pronikavě ovlivňuje lidskou činnost. Tento účinek může být hluboký, někdy dokonce rozhodující. Malá doba ledová, která nastala ve středověké Evropě, skýtá jakousi kroniku lidské zranitelnosti tváří v tvář nenadálým klimatickým změnám (Fagan 2007: 21-22).

Struktura i dynamika klimatických jevů bezprostředně ovlivňuje charakter ekosystému (faunu, flóru, úživnost půdy) z nichž lidé získávají prostředky pro svou obživu. Ve svých prapůvodních rysech podnebí a klima reprezentuje jednu z nejtrvalejších struktur, ovlivňujících způsob adaptace lidí na přírodní podmínky. Klimatické faktory tak hrály velmi důležitou roli při utváření ranných říší a raných mezinárodních systémů. Musíme však podotknout, že změny v povaze klimatu zaberou obvykle notnou dávku času. Jejich nástup je proto velmi pomalý, avšak jejich důsledky jsou přítomny nesmírně dlouho (Kalenda 2012).

4.2 Malá doba ledová

Minulo patnáct tisíc let od konce posledního údobí velké doby ledové a od nástupu éry holocénu (což řecky značí éry současné). Tak jako doba ledová, jež mu předcházela, i holocén se vyvíjí jako nekonečný sled krátkodobých klimatických změn, způsobených dosud málo pochopeným vzájemným působením atmosféry a oceánů. Ani posledních šest tisíc let nepředstavovalo výjimku. V římských časech bývalo evropské počasí poněkud studenější než dnes, kdežto na vrcholu středověkého teplého období nastala dlouhá řada teplých let se stálou teplotou. Od roku 1310 se klima stalo nepředvídatelným a studenějším, s občasnými bouřkami, a sporadickými extrémními výkyvy – takto vypadala malá doba ledová (Fagan 2007: 77).

Malá doba ledová trvajících od počátku 14. století zhruba do poloviny 19. století je součástí mnohem delšího sledu krátkodobých změn směřujících od studenějších k teplejším a naopak, který začal před tisíciletími.

Tuhý chlad panující v zimách malé doby ledové byl zachycen i v uměleckých dílech. Například obraz Lovci ve sněhu od Pietera Breughela, namalovaný za první veliké zimy malé doby ledové v roce 1565, nebo obraz zamrzlé Temže namalovaný v prosinci 1676 Abrahamem Hondiusem. Avšak malá doba ledová, ohraničená dvěma výrazně teplejšími obdobími, měla mnohem markantnější rysy než jen tuhý chlad.

Kdyby byl dnešní Evropan přenesen do vrcholící malé doby ledové, nepřípadalo by mu klima o mnoho odlišnější, třebaže zimy bývaly studenější než dnes a léta občas velmi teplá. Nikdy totiž nenastalo jednolitě hluboké ochlazení - spíše lze hovořit o výkyvech klimatu, jež se ustavičně pohybovaly vpřed a vzad. Tyto změny byly nenadálé a občas katastrofální. Objevovaly se roky a arktickými zimami, horkými léty, mimořádnými suchy a přívalovými dešti, ale mnohdy také nastala velmi dobrá sklizeň a dlouhá období mírných zim a teplých let. Cykly výjimečného chladu a neobvyklých dešťů trvaly i desetiletí, nebo jen pár let, případně jediné roční období. Kyvadlo klimatu se jen málokdy zastavilo na delší dobu než jednu generaci (Fagan 2007: 78-79).

Vědci se rozcházejí v určování data, kdy doba ledová doopravdy začala. Četní odborníci kladou její počátek k roku 1300 a konec zhruba do poloviny 19. století. Tento dlouhý interval má smysl, protože dnes víme, že první postup ledovců začal kolem Grónska na počátku 13. století, zatímco země jižněji si ještě užívaly teplých lét a ustáleného počasí. Mohutné deště a hladomor v letech 1315 – 1317 poznačily nástup století nepředvídatelnosti v celé Evropě. Británie i kontinent trpěly delšími bouřkovými obdobími a častějšími výkyvy pohybující se od extrémního chladu k mnohem teplejším poměrům.

4.3 Rekonstrukce dávných klimatických údajů

Vědecké měření teploty a systematické pozorování a zaznamenávání srážek bohužel nesahají daleko do dějin. Rekonstrukce dávných klimatických údajů si vyžaduje mravenčí pátrací práci, značnou vynalézavost a v rostoucí míře i statistické metody. Vědecké prameny o klimatických změnách pocházejí z velké části z ledovcových jader. Pro malou dobu ledovou mají výjimečnou váhu dvě jádra z grónského ledovcového příkrovu, získaná v rámci mezinárodních projektů GISP-1a2. Údaje z tohoto projektu dosahují u kalendářních let přesnost na jedno procento, díky čemuž mají mimořádný účinek při datování teplotních změn.

Jako další barometr nestálých teplot slouží výzkum letokruhů. Původně se datování pomocí letokruhů používalo jenom pro oblasti s pozoruhodnými sezónními dešti, avšak věda dnes tak pokročila, že je dnes možné z irských, či německých dubů sestavit velmi přesné časové řády sahající přinejmenším osm tisíc let nazpět. Rekonstrukce teploty podle letokruhů se dnes provádí na celé severní polokouli. Jsou dostupné první křivky o proměnlivosti teplot za roky a desetiletí, jež sahají až k počátku 15. století a dál. Přičemž po roce 1600 jsou k dispozici už velmi spolehlivá data.

Jednou z příčin klimatických změn je vulkanická činnost. Mohutné sopečné výlevy, například ten, který roku 79 n. l. zničil římské Pompeje, jsou naprosto nebyvalé, mnohdy katastrofální události. Největší z nich lze odhalit podle letokruhových sekvencí a jemného prachu v ledovcových jádrech. Erupce mají závažné klimatické následky. Prach, který vyvrhnou, totiž může setrvat v atmosféře ještě dlouhá léta bez přerušení. Hypotézy dávající do souvislosti sopečné erupce s počasím se objevily až dávno. V roce 1913 použil americký vědec William Humphreys údaje z mohutného výbuchu Krakatoy v jihovýchodní Asii v roce 1833, aby doložil vztah mezi historickými vulkanickými erupcemi a celosvětovými teplotními změnami. Malé době ledové předcházela série čtyř mohutných sopečných erupcí v tropickém podnebném pásu, kdy bylo do atmosféry vypuzeno velké množství sopečného materiálu (Gnosis9 2012). Vulkanický prach někdy od Země odcloní třicetkrát víc slunečního záření, než je množství zemského tepla, jehož úniku zabrání. Během tří let, jež někdy uplynou, než se prach z mohutné erupce usadí, může průměrná teplota na velké části Země klesnout o více než jeden stupeň. Účinek bývá nejsilnější během léta, jež následuje po výjimečné vulkanické erupci. Teplotní křivky znázorňující malou dobu ledovou obsahují jisté nápadné zářezy směrem dolů, kdy jediný rok bývá neobyčejně studený. Mohutné sopečné erupce téměř bez výjimky přinášejí chladnější léto a neúrodu (srov. Fagan 2007, Štros 2012).

4.4 Dopady malé doby ledové – středověké hladomory

Nástup malé doby ledové má přímou spojitost s hladomorem, který řádil v Evropě v letech 1315-1317. Na jaře 1315 hodně přšelo a déšť ztěžoval či dokonce znemožňoval orbu. Léto bylo také bohaté na vláhu, takže část zasetého a ještě nevzešlého obilí shnila. Nepřízeň počasí dovršily podzimní bouřky, které zatopily vinice. Úroda byla pochopitelně špatná a příchodem zimy začali lidé trpět hladem. Skrovné rodinné zásoby se rychle rozplynuly a ti nejchudší začali hledat obživu v lese, jedli kořínky, lískové oříšky i kůru stromů. Obyvatelstvo velmi brzy oslabila špatná a nedostatečná výživa. Ohrožení byli nejslabší jedinci a to staří lidé a děti. Situace by se dala zachránit, kdyby počasí dalo rolníkům šanci. Jenže studené a vlhké jaro 1316 bylo také katastrofální a pole po celé léto bičovaly lijáky. Právě v takových situacích, kdy je obyvatelstvo oslabeno a podmínky pro zemědělství nepříznivé, doléhá klima na dějiny (Acot 2005: 106).

Jaro 1317 opět za nic nestálo a nenapravitelné se stalo skutkem. K nejpálčivějším a setrvalým problémům patřilo lidské chování za hladomoru. Lidé vždy snědli to jediné, co mohlo přinést rychlou záchranu, to znamená poslední zrní a tažná zvířata, a smrt už nic nemohlo zastavit. Konec zimy roku 1317 byl děsivý. Opuštěné, nebo osiřelé děti ponechané napospas osudu představovaly potenciální oběti kanibalismu, k němuž v mnoha případech i docházelo. Neumíralo se jen slabostí z hladu, své vykonaly i nemoci a především celá škála onemocnění dýchacích cest: zápal plic, tuberkulóza. V Evropě se mrtví počítali na miliony, počet obyvatel se snížil 10-15%. Katastrofa dolehla na nejchudší vrstvy, avšak hladem umírali i církevní hodnostáři a šlechtici. Jaro roku 1318 se ohlásilo příznivěji, jenže už bylo pozdě. Lidé i dobytek byli naprosto vyčerpáni, zcela se nedostávalo osiva. Situace se upravila až v roce 1325, kdy počet obyvatel začal pozvolna stoupat. Další klimatické výkyvy bohužel přinesly další tragédie, jen s méně rozsáhlými následky (Acot 2005: 106-107).

Evropa třináctého století trpěla klasickou malthusiánskou krizí (pojmenovanou podle chmurného ekonoma devatenáctého století). Thomas Malthus tvrdil, že jádrem problému v případě přírodních zdrojů je jejich fyzická omezenost, která je ve zjevném nesouladu s rostoucí poptávkou po nich. Zvyšující se počet obyvatel planety je v Malthusových očích *„hlavní hnací silou postupného vyčerpávání existujících zásob zdrojů, které musí neodvratně vyústit v jejich konečné vymizení a tudíž skokový pokles obyvatelstva, které už nebude s to mizející zdroje nahradit“* (HAMPL 2004: 13-14).

Populační růst umožněný dlouhým obdobím bez epidemií a nezvykle teplým počasím, jež umožnilo vyprodukovat dostatek potravy a prodloužit průměrný věk, začal narážet na krajní limity svých zásobovacích možností. Ani zemědělská produkce nedokázala držet krok s překotným růstem obyvatelstva. Každá předmoderní společnost vždy dříve či později zažila tento malthusiánský tlak.

Na takovou situaci mohla středověká Evropa reagovat jedině dalším mýcením už beztak ubývajících lesů, nebo pokusy zúrodňovat kamenité a nevyhovující půdy, do té doby využívané jen k pastevectví. Ceny pozemků letěly vzhůru současně s růstem populace, přičemž cena zrní, hlavního článku potravního řetězce, začala být v polovině třináctého století pro drobné rolnictvo i městské pracující příliš vysoká. Předmoderní společnosti neznaly zemědělskou chemii, která by jim pomohla zvýšit výnosy. Jedinou cestou ze smrtícího malthusiánského víru mohla být všeobecná neúroda spojená s hladomorem, nebo velký válečný konflikt. Evropa první poloviny čtrnáctého století si prošla oběma těmito krutými nápravnými zásahy, které oslabily zdravotní stav populace a vyvolali pesimistickou atmosféru, což jedno s druhým pomohlo vytvořit živnou půdu pro rychlé šíření černé smrti (Cantor 2005: 145).

Ke klimatickým změnám se přidala i lidmi vyvolaná pohroma v podobě dlouhé ničivé války mezi dvěma mocnými evropskými monarchiemi, Anglií a Francií. Tento konflikt je nazýván válkou stoletou a jeho počátek tradičně datujeme kolem roku 1340. Zlaté časy byly pryč. Hlad a násilí kráčely Evropou v předvečer černé smrti konce čtyřicátých let. Ale nová děsivá nákaza daleko

předstihla všechna dosavadní neštěstí. Nepřízní počasí vyvolaný nedostatek potravin a válka oslabily odolnost Evropanů vůči ničivé černé smrti, kterou se budu zabývat v další kapitole.

5 Enviromentální faktor - Černá smrt v Evropě

Mor, který Evropu ve 14. století postihl, byl jednou z největších katastrof evropských dějin. V letech 1346 až 1350 podlehla asi třetina evropského obyvatelstva nákaze, která se šířila z Krymu na západ. Muže i ženy znenadání, často během pár dnů, kosila nová, bolestivá, nakažlivá a neléčitelná nemoc a okolí je většinou už při prvních příznacích vypudilo ze svého středu. Evropan našeho století sice takové formy, paradox osamělé smrti uprostřed masového umírání, zažil za válečných a poválečných dob, avšak nikdy jako důsledek pandemie. Cholera, tyfus, neštovice, nebo nebezpečné chřipkové vlny si vždy vyžádaly četné oběti, avšak oproti moru, který v roce 1348 řádil prakticky v celé Evropě, měly pouze regionální význam. Doby epidemií a válek mívají řadu společných rysů. Černá smrt byla tak ukrutná, že mravy zbrutalizovaly jako za občasných válek, strach z nákazy vítězil nad morálními zákony a pocitem odpovědnosti (Bergdolt 2000: 9).

V letech 1347 až 1350 podlehla moru zhruba třetina obyvatel Evropy. Je to nesmírný počet, když si uvědomíme, že za druhé světové války zahynulo „pouze“ pět procent Evropanů. Lze sice namítnout, že absolutní počet obětí druhé světové války byl v podstatě vyšší než kolem roku 1348, přesto však sociální a hospodářské následky moru můžeme velice dobře srovnávat s epochálními zvraty naší doby. Černá smrt změnila Evropu pozdního středověku zcela nesporně přinejmenším stejně tolik jako světové války moderní doby. Badatel Egon Friedell konstatoval, že *„rokem početí novověkého člověka byl rok 1348, tedy rok černé smrti“* (Bergdolt 2000: 10). V následujících podkapitolách se pokusím shrnout vliv černé smrti na ekonomiku, politiku a každodenní život evropské společnosti. Jednu podkapitolu věnuji patogenezi a

klinickému obrazu moru, neboť možné jevy každodenního života, nelze bez elementárních znalostí o této epidemii pochopit.

5.1 Příčina, přenos a klinický obraz moru

Abychom pochopili symptomy nemoci, je nezbytný krátký exkurz do patofyziologie moru. Onemocnění vyvolává bacil *Yersinia*, který roku 1894 objevil Alexandre Yersin při epidemii v Hongkongu. Hlavními hostiteli původce moru jsou drobní hlodavci, zejména krysy, kteří jsou nakaženi homologně, tj. zástupci stejného druhu infikovaných kousnutím blechy morové *Xenopsylla chearpis* Roth (Aberth 2005: 23). Napadne-li blecha potkana, zůstane mor endemický, to znamená, že se mor vyskytuje místy a v nepravidelných intervalech, aniž by se vyvinul v epidemii. Avšak infikuje-li blecha krysu, dostane se přenašeč masově do lidských sídlišť, domů sýpek, ale i do nákladních prostorů lodí. Jelikož hlodavci byli ve středověku naprosto běžnými průvodci člověka a vyskytovali se i v příbytcích lidí žijících v nadbytku, nebylo snadné před nimi uprchnout. Vzhledem k tomu, že blecha krysí je patogenní i pro člověka, vzniká tím nebezpečí pro obyvatelstvo. Heterologní přenos původce z krysy na člověka tak vyvolával epidemii, která se šířila z přístavních měst do dalekého vnitrozemí tak neuvěřitelnou rychlostí, že pandemie zachvátila celou západní Evropu během jediného roku od prvního kontaktu s infekcí (Bergdolt 2000: 16).

Přesný modus infekce byl objasněn až v roce 1897. Trávicí trubice infikované blechy je ucpána bacily a krví. Při kousnutí či štípnutí, se tato silně infekční látka dostává do rány, tj. do krevního oběhu krysy nebo člověka. Možná je i nákaza bleším exkrementem, který se při silném svrbění vetře do kůže anebo se otevřenými ranami a ekzémy dostane do krevního oběhu hostitele.

Blechy morové přejdou hromadně na člověka, a to zejména, když infikované krysy a hlodavci pojdou. Koním, ovcím a hovězímu dobytku se blechy krysí očividně vyhýbají, takže onemocní jen velice zřídka. Člověk je

jedním z 370 potenciálních hostitelských druhů, přičemž většina z nich hraje s hlodavci při přenášení moru podřadnou roli. Infekce je však podporována tím, že blechy přežívají zhruba třicet dnů bez symbiózy s hostitelem a během této doby mohou člověka snadno napadnout z šatstva, hadrů postele atd. Při teplotě pod deset stupňů Celsia upadá blecha do zimního klidu. Proto se mor v zimě nebo při nižších teplotách šířil pomaleji (Bergdolt 2000: 17).

K nákaze bacilem moru však nedocházelo jen bleším kousnutím, škrábáním, ale i nosohltanem (jak tomu bylo ve středověku už u lepry). Obecně jsou tak známy dvě cesty nákazy: kůží a plícemi. Kožní infekce vyvolaná v klasickém případě bleším kousnutím, vede zpravidla k dýmějovému neboli bubonickému moru.

Dýmějový mor se poprvé objevil v Evropě pod názvem Justiniánův mor (542-543 n. l.). Plnou silou ji však zasáhl až jako epidemie Černé smrti v roce 1348, kdy nová obchodní cesta do Číny umožnila rychlou přepravu zblešených kožešin z morem postižených oblastí střední Asie do Evropy (Diamond 2000: 219). U člověka nakaženého dýmějovým morem je bez aplikace léku (jimž jsou teprve od čtyřicátých let dvacátého století antibiotika) pravděpodobnost úmrtí během dvou týdnů čtyři ku pěti. První stádium má příznaky podobné chřipce a je zpravidla provázeno vysokou horečkou. Ve druhém stádiu se v lymfatických uzlinách (nejčastěji v tříslech a podpaží) tvoří bolestivé černé zduřeniny – dýměje. Velikostí se dýměje různí od jednoho do deseti centimetrů. O dva nebo tři dny později mají dýměje sklony k hnisavému provalení. Po týdnu dochází za prudkých bolestí hlavy, horečky a malátnosti k pozvolnému zlepšení anebo se protrhne lymfatická bariéra dýměje, tzn. že původci se dostanou do krevního oběhu (CDC 2013). Následná septikémie vede ke smrti. Jsou-li primárně infikované lymfatické uzliny usazeny hluboko, může pacient zemřít i bez patrných vnějších příznaků. Tyto příznaky jsou pak viditelné pouze při pitvě. Třetím stádiem je plicní mor, tedy když infekce pronikne plicní tkání. Toto stádium prakticky vždy končí smrtí. (Cantor 2005: 18).

Vysoce nebezpečný plicní mor, který se jako rýma anebo chřipka přenáší kapénkovou infekcí, má inkubační dobu od jednoho do dvou dnů a projevuje se vykašláváním krve, dušností a nakonec udušením, a to obrnou nervů a zničením plicní tkáně (CDC 2013). Dýmějový a plicní mor však byly pouze různými formami průběhu jedné a téže nemoci. Dýmějový mor mohl kdykoliv přejít v nebezpečnější formu. Vysvětlovat nevinnější průběh středověké epidemie izolovaným výskytem dýmějového moru je nesmysl. U osob se sníženou imunitou nebo u starých lidí se dalo s napadením plic počítat téměř vždy.

Trvání nemoci se v obou případech lišilo a byli lidé, kteří dýmějový mor přežili. Ti, kteří přežili, měli pouze relativní pouze po určitou dobu trvající imunitu, která byla popsána středověkými lékaři už ve čtrnáctém století. Doba přežití závisela na funkčnosti bariér mízních uzlin, když se protrhly, dala se očekávat smrt. Proto byl plicní mor tak nebezpečný, protože tato bariéra byla od počátku vyloučena. Původce pronikl plicními sklípky přímo do krve. Někteří autoři a badatelé jsou přesvědčeni, že malé procento populace bylo nakaženo vzácnou formou moru, známou jako septický mor. Ten nastane když bacil *Yersinia* ihned napadne krevní oběh. Bakterie v krevním oběhu vážně poškodila srdce a jiné životě důležité orgány. V době před nasazením antibiotik byla úmrtnost na tento druh moru v podstatě sto procent. Smrt tedy byla nejen nevyhnutelná, ale také otřesně náhlá. Ta nastala obvykle 14 hodin po té, co bacil pronikl do těla (Slavicek 2008: 33).

Před čtyřiceti lety historici usoudili, že dýmějový mor přestal Evropě hrozit v osmnáctém století, kdy jeden druh hlodavců, krysy, vytlačil jiný druh, kterým jsou potkani. Potkani svou značnou mobilitou opouštějí po krátké době města a obydí a zabraňují tak šíření epidemie. Dějiny moru do roku 1348 ukazují, že epidemie kulminovala na podzim, neboť krysy se rozmnožovaly na konci léta a blechy krysí na konci podzimu. Chladné zimy epidemiím zabraňovaly, ale druhá vlna většinou na jaře, kdy infikované krysy hromadně umíraly a blecha musela přesídlit na jiného vhodného hostitele, tedy na člověka (Cantor 2005: 18-19).

Účinek původce moru na lidský organismus známe dnes velmi přesně. Lymfatické buňky nejenže nejsou schopny virus moru usmrtit, ale také ho fatálně přijímají jako hostitelskou buňku. Bacily, nepohyblivé tyčinkovité bakterie, tak ucpou kapiláry a způsobují ve tkáni krvácení a edémy, které tlačí v pouzdrech ganglií na nervové pletivo. Proto ke klinickému obrazu moru patřily nesnesitelné bolesti a charakterizovaly konečné stádium septikémie. Infekční modus moru ale není dodnes naprosto přesně vysvětlen a je záhadou, proč k takovým epidemiím nedocházelo i v hustě osídlených oblastech třetího světa. Nicméně ještě po druhé světové válce se menší morové epidemie podařilo zvládnout jen díky masivnímu nasazení antibiotik (Bergdolt 2000: 18). Přesto jsou dodnes ve východní Asii, hlavně v Indii místa nezanedbatelného výskytu této choroby.

5.2 Morové teorie pozdního středověku

Lékaři a učenci čtrnáctého století sice ze všední skutečnosti věděli, že ono neznáme onemocnění je silně nakažlivé, ale jejich znalosti příčiny, účinku a obrany před nakažením byly nepatrné. Lékaři pozdního středověku se v boji s černou smrtí opírali o antické osobnosti jako Hippokrata a Galéna, kteří se drželi humorální patologie. Zdravotní poruchy vysvětlovali podle této nauky vadným složením dyskrazií, tedy čtyř tělních tekutin – krve, hlenu, žluté a černé žluči. Jako například převaha chladné a suché černé žluči predisponuje k melancholii, tak přebytek vlhké a teplé krve znamená nebezpečí hniloby vnitřních orgánů, jež podle antických a středověkých lékařů znamenala vlastní proces moru. Zamoření vzduchu se vysvětlovalo výpary (miazmaty), jejichž složení a původ byly ovšem sporné. Za obzvláště nebezpečné, přímo za klasický zdroj nákazy, se považovalo vlhké a dusné podnebí a obávané jižní větry. Obávané byly i též výpary a dech již onemocněných, který středověcí lékaři ze zkušenosti objektivně správně považovali za extrémně nakažlivý. Proto lékaři byli přesvědčeni, že mor se šíří vzduchem, doporučovali radikální změnu životního stylu. Okna musela zůstat neprodyšně zavřená a v bohatých domácnostech navíc ještě zakryta těžkými závěsy. Černá smrt tak

přinášela obrovské zisky výrobcům čalounění a nástěnných koberců v Belgii a severní Francii. Skvostné pozdně středověké tapisérie a goblény, které můžeme dnes obdivovat v newyorském muzeu středověkého umění Cloisters a Clunyjském muzeu v Paříži, byly tehdy ve své době funkční i dekorativní zároveň (Cantor 2005: 24-25).

Pouštěním žilou se navíc lékaři pokoušeli snížit množství domněle škodlivé krve a klystýry či dávidly dostat z těla hnilobné plyny nebo hnilíky zbytky potravy. Obličej a ruce se dezinfikovaly octovou vodou, jíž se připisoval pesticidní účinek. V obytných místnostech, kde teplý (zamořený) vzduch stoupá vzhůru, ukládali nemocné vysoko, aby nezamořili vrstvu vzduchu, již dýchala rodina a ošetřovatelé (Bergdolt 2000: 20).

Teorie moru 14. století kulminovaly modelem morového dechu lékaře Gentila da Foligno. Podle něj se choroboplodné výpary z moře a pevniny nasály do vzduchu, ohřály a jako zkažené větry se opět vrátily na zem. Jestliže člověk takový zkažený vzduch vdechne, tolik teorie, jedovaté páry se usadí kolem srdce a plic a tam se zhustí do jedovatou hmotu, která tyto orgány infikuje. Terapie podle Gentila da Foligno znamenala posilování srdce a hlavních orgánů, jakož i potírání hniloby, jež spočívá v zamezení jejího šíření u postiženého a v zabránění nákazy zdravého.

Rozhodující bylo, že se na tyto teze odvolávalo i slavné pařížské kompendium (Compedium de epidemia). V podstatě však zastíralo bezmocnost lékařů. Už v roce 1832 bylo výstižně napsáno: „*slavná fakulta se dostala do ošemetné situace, protože musela být na povel moudrá*“ (Bergdolt 2000: 21). Jisté bylo jen to, že mor je nakažlivý. I Gentilův model koneckonců reflektoval pouze teze antických autorit. Compedium de epidemia radilo jednoznačně: útěk ze zamořených oblastí se považoval za tu nejrozumnější reakci. Člověk se měl vyvarovat fyzické námahy a vdechnutý dech se měl čistit vonnými látkami, uloženými např. v morových maskách lékařů.

Nejpalčivějším problémem, spojeným s vysokou úmrtností v dobách moru, byla otázka jak poskytnout zemřelým důstojný křesťanský pohřeb. Jelikož církve byla epidemií postižena stejně jako jiné skupiny obyvatel, panoval velký nedostatek kněžích schopných zajišťovat pohřby. Ani hrobníci nestačili tempu, které černá smrt nasadila. Situace si nevyhnutelně vyžádala hromadné pohřbívání mrtvých (Boccaccio 1965 13-14). Po celé Evropě začaly vznikat masové hroby s těly naskládanými až v pěti vrstvách. Když už černá smrt řádila déle než rok, některá města přistoupila k preventivnímu opatření, od kterého si slibovala jistou úlevu: vyhlásila karanténu nad čtvrtí s nejvyšším stupněm nákazy zároveň (Cantor 2005: 26).

Ti, kteří epidemii černé smrti přežili, byli zpočátku šokováni a zmateni, že se nezmohli na víc než na zvýšení náboženské aktivity. Zvolna a postupně si však začali uvědomovat jak hluboce katastrofa zasáhla stávající instituce a jak radikální snížení počtu obyvatel změnilo život celé společnosti. Na rozličných stupních společenského života docházelo k proměnám dosavadních pořádků a Evropané byli nuceni přizpůsobovat změněným životním podmínkám. Mor ovlivnil individuální chování a vědomí a vyvolal napětí ve sféře společenské, politické i ekonomické. V celé historii lidstva se do té doby nic podobného nepříhodilo (Cantor 2005: 27).

5.3 Původ moru

Černá smrt přišla z Asie. Ve středomořských přístavních městech se povídalo, že v Číně už nějaký čas podivně umírá mnoho lidí. Neklid se proto šířil především v Itálii. Florentský kronikář v roce 1346 napsal: „*V tomto roce začal na východě v Číně s severní Indií a dalších končinách, jež hraničí s tamními pobřežními oblastmi, šířit mezi lidmi všeho věku a pohlaví mor. Mor přicházel ve vlnách a zachvacoval národ po národu a během jednoho roku třetinu světadílu, jenž se nazývá Asie. A nakonec se dostal k národům u Černého moře, do Sýrie, Turecka a Egypta, dále do pobřeží Rudého moře a na sever Ruska, Řecka, Arménie a příhraničních krajů*“ (Bergolt 2000: 29).

Kde se však vzal? Vlastní ohnisko moru bylo patrně v oblasti jezera Balchaš ve Střední Asii, kde archeologové při vykopávkách v křesťanských katakombách zjistili, že ve třicátých letech 14. století byla v této oblasti nápadně vysoká úmrtnost. Evropě měla být nakonec osudná Hedvábná cesta. Smrtnou stopu moru můžeme vysledovat od Aralského jezera přes plošinu Ustjurt kolem severního okraje Kaspického moře až dorazila do Astrachaně v roce 1346 a o rok později na Krym. Právě v čase, kdy janovskou kolonii Kaftu (dnes Feodosija) obléhal tatarský chán Džanibeg. Ten ve snaze zmocnit se města přikázal prý katapultovat za jeho hradby mrtvoly zemřelých na mor. Janovské lodě, které v té době z Kafty vypluly, zanesly chorobu nejprve do Konstantinopole a posléze do sicilské Messiny, kde v září 1347 zakotvily (Slavicek 2008: 42-43).

Odtud se mor, později poeticky nazvaný černá smrt, vydal na své hrůzné tažení Evropou. Epidemie se šířila především po hlavních obchodních komunikacích, ať již námořních (během půl roku zasáhla celé středomoří) či suchozemských (kupř. podél toků velkých řek, jako je Rýn, a alpskými průsmyky). Přes severní Evropu se pak stočila do Pobaltí, aby se roku 1352 obloukem vrátila do ruských stepí. Ložiska moru však v Evropě zůstala a čas od času přerůstala v epidemie, z nichž žádná už nedosáhla síly oné první z poloviny 14. století (Čornej 1995: 221-222).

5.4 Důsledky epidemie černé smrti

Jak mohlo cokoliv z toho smrtí a zkázou naplněného světa souviset s nástupem renesance, se zlatistou září elegantního dvorského a uměleckého rozmachu neoklasické kultury konce 15. století? Tato otázka je léta výzvou pro důvtip a představivost historiků, u kterých vyvolává celou škálu nejrozmanitějších odpovědí. Norman F. Cantor napsal: *„černá smrt zničila dosavadní kulturu a tím umožnila nástup renesance a předmoderního světa. Byla traumatem, osvobozujícím k novému způsobu života“* (Cantor 2005: 148).

Reakce vyděšené Evropy na řádění černé smrti odpovídala středověké mentalitě. Epidemie jen upevnila středověké přesvědčení, že se pozemský svět ocitl v poslední fázi své existence. Část lidí proto chápala morovou ránu jako předzvěst nadcházejících apokalyptických hrůz. Většina se však klonila k mínění mravokárců: Bůh seslal na křesťanstvo trest za to, že opustilo cestu spásy a upadlo do osidel hříchu. Zároveň pohled na hromadné hroby a do tváří mrtvých umocňoval vědomí pomíjivosti pozemského života a nutil živé přemýšlet na spásu vlastní duše. V časech moru se proto zvyšoval počet odkazů i nadací církevním institucím a rostla úcta ke světcům, kteří měli chránit křesťany před strašlivou nákazou (Čornej 1995:223).

V morové atmosféře se zrodil též kult sv. Rocha. Léčitele jenž, jak vypráví legenda, putoval v době epidemie do Říma, kde pečoval o nemocné a zázračně je uzdravoval. Tento příběh dobře dokládá prohloubenou vlnu zbožnosti, kterou epidemie vyvolala, i její charakteristické projevy, totiž pouti a procesí. Křesťanský středověk věřil, že k odvrácení božího trestu poslouží upřímné a veřejné pokání. Proto církve nařizovala procesí a pouti na významná místa. Nemoc se tak šířila ještě rychleji.

Krajní formou, která kombinovala pouť s procesím, byly akce takzvaných flagelantů (mrskačů). Jejich průvody táhly od města k městu a flagelanti hodlali sebetřýzněním, tedy bičováním svých těl důtkami až do krve, snímat své hříchy i ostatních křesťanů a tak odvrátit boží hněv. Flagelanti prohlašovali, že to byli především kněží, kteří svým nemravným životem zavinili zkázu a proto církve i světská moc proti flagelantům zasahovaly. Ale v lidových vrstvách získali flagelanti většinou příznivý ohlas. Jejich hnutí dosáhlo vrcholu v letech 1348 - 1349 v italských a německých oblastech (Byrne 2012: 43-44).

5.4.1 Postavení Židů během epidemie černé smrti

Ve vypjatých chvílích ohrožení hledají lidé konkrétního viníka svých útrap. I za morové epidemie ho na mnoha místech rychle našli. Byli jím Židé, byť umírali na mor stejně jako křesťané. V celé řadě měst se však rozšířila pověst, že nemoc vypukla v důsledku otrávené vody ve studních. Židé prý tímto způsobem chtěli vyhladit křesťany a ovládnout svět. Výnosy panovníka Karla IV. a papeže Klimenta VI., které měly chránit židovské obyvatelstvo, nepomáhaly. Série protižidovských pogromů započala ve Francii, poté přeskočila jiskra do Katalánska, ale i opačným směrem, do oblastí Svaté říše římské. Právě v období morových epidemií se zrodil vyhraněný antisemitismus, který ukázal svou nejbrutálnější podobu až během 20. století.

Příčiny protižidovských nálad byly však hlubší. Křesťané, ač jejich víra ve značné míře vyrůstala z judaismu, vinili Židy z Kristova umučení. K protižidovským náladám pak napomáhala další okolnost. Na rozdíl od křesťanů mohli Židé provozovat lichvu (půjčování peněz na vysoký úrok). Takto získané bohatství, vzbuzovalo v křesťanských kruzích nevoli. Volnějším průchodu se jí dostalo po IV. lateránském koncilu, který zakazoval Židům vymáhat přehnané úroky a světským panovníkům nedoporučoval, aby nad Židy drželi ochranou ruku. Připočteme-li k tomu, že se na Židy vztahoval zákaz vykonávat řadu řemesel, lze vyslovit závěr o trpěném postavení této minority, která v pozdním středověku zaujímal místo na okraji společnosti. Když ve 14. století přestaly ekonomicky vyspělé oblasti, jako severní Itálie a Flandry, pohlížet na úrok dogmaticky a zvláště italské bankovní domy si na ziskném půjčování peněz založily prosperující existenci, postavení Židů se ještě více oslabilo. Některé rodiny proto přesídlily do střední Evropy, která církevní zákaz lichvy více a déle respektovala.

Nenávist, jež se ve vztahu k židovské minoritě projevila v čase morové epidemie, jen předznamenala sílící nesnášenlivost. Tato tendence se pak výrazně uplatnila v evropských dějinách 15. – 17. století (Messadié 2000: 140-149).

5.4.2 Vliv neúrod a válek během morových ran

Znovu a znovu vracející se morové epidemie nebyly jedinou metlou bičující pozdně středověkou Evropu. Středověká Evropa, to byl především svět hladu. Všechny přírodní katastrofy – sucho, záplavy, přemnožení krys, byly typické katastrofy, které se opakovaly celý středověk. Došlo-li k tomu, že se nedostatečná sklizeň v důsledku nepříznivého počasí opakovala vícekrát po sobě. Ceny zemědělských výrobků se zvýšily a v tomto okamžiku nastal hladomor, což byly ve skutečnosti epidemické choroby (např. tyfus) jako přímý důsledek chatrné stravy a oslabeného organismu (Mendelová 2003: 152).

Nebezpečí nákazy ještě násobily vojenské konflikty. Vojáci si potraviny často zajišťovali jejich rekvizicí a přesuny vojenských oddílů, organizovaných na žoldněřském principu, nepochybně přispívaly k šíření nebezpečných a často smrtelných nemocí. Vleklé a vyčerpávající války, o něž nebyla ve 14. století nouze, epidemie a hlad tak obvykle kráčely spolu. Platí to zvláště o Francii, dějišti stoleté války. Dopad černé smrti na průběh stoleté války je daleko jasnější než její souvislost s italskou renesancí. V době, kdy v anglické taktice začala hrát hlavní roli pěchota, v důsledku morem zaviněné vysoké úmrtnosti prudce stoupla cena vojáků, verbovaných z řad venkovanů. To představovalo drastické zvýšení nákladů monarchie, což činilo konečné vítězství Anglie ještě dražší a hůře dosažitelné. Nebýt černé smrti a čtyřicetiprocentního úbytku obyvatelstva venkova, odkud se čerpaly síly pro vojsko, je dost možné, že by se Plantagenetové nakonec stali králi Francie. Ale po epidemii černé smrti bylo dosažení tohoto cíle nad síly a možnosti dokonce i vyspělého daňového systému středověké Anglie (Cantor 2005: 155).

5.4.3 Změny v počtu evropských obyvatel

Demografická křivka zůstává v Evropě dlouho závislá na třech faktorech – na válkách, na epidemiích a na hladomorech. Nepříznivé podmínky, které v Evropě nastaly po polovině 14. století, způsobily výrazný pokles počtu obyvatel zhruba o třetinu. Prudký demografický pokles byl pak doprovázen růstem pastevectví na úkor zemědělství, rolníci opouštěli okrajové či méně neúrodné oblasti a zanikaly celé vesnice (Cherubini 2003: 104). Chladné podnebí a morové rány postihly zejména děti, což se promítla v dalším populačním propadu. K oživení populačního růstu došlo teprve koncem 15. století (Kumpera 2001: 58). Odborníci odhadují, že roku 1340 měla Evropa 73,5 miliónu lidí, zatímco roku 1450 jen zhruba 50 miliónů. Prudce se snížila střední délka života, tj. naděje na dožití určitého věku. Například v italském Toskánsku, postiženým několika silnými morovými vlnami, dosahovala roku 1300 přibližně 40 let, roku 1400 pouze 30 let. Neméně dramatické byly proměny věkové struktury obyvatelstva. V důsledku epidemií byly některé věkové kategorie velmi slabé a obnova běžného stavu trvala dlouhá desetiletí. Vzhledem k nerovnoměrnému vývoji nedocházelo k oživení populačního růstu souběžně. Nejprve, kolem roku 1400, nastal na Pyrenejském poloostrově, o padesát let později v italských a německých oblastech, Francii, Anglii a na severu kontinentu až na přelomu 15. – 16. století (Čornej 1995:226).

5.4.4 Ekonomické a sociální následky moru

Černá smrt neotřásla pouze kulturou, morálkou a náboženským vědomím. Mor měl značný a dlouho podceňovaný vliv i na hospodářské dějiny kontinentu. Rok 1348 signalizoval počátek ekonomické krize, která pokračovala dlouho do 15. století. Rozhodující měrou ji ovlivnil demografický otřes způsobený morem. Počet obětí vážně narušil vzor evropského hospodářského života. V celé Evropě byly obchody zbedněné a zemědělská pole a dobytek ponechány bez dozoru. Tento vývoj zpočátku příliš nikoho netrápil. Průměrný kapitál na hlavu prudce vzrostl a stejně tak přibývala i pracovní místa. Hmotná pozůstalost zesnulých násobila bohatství těch, co přežili (Slavíček 2008: 78).

Opakem projevu pokání a touhy odčinit skutečné i domnělé hříchy byla jiná reakce, totiž touha užít si v pozemském světě, co se dá, a programově zapomenout na všechny dřívější útrapy. Z dobových svědků popsal nejlépe tyto pocity italský spisovatel Giovanni Boccaccio: „*Nezaručenějším lékem na tuto chorobu je hodně pít, užívat si, chodit za zpěvu písní a uprostřed žertů na procházky, ukájet pokud možno každou choutku a smát se a vysmívat se všemu, co se děje.*“ (Boccaccio 1965: 12).

Toto chování bylo pravděpodobně projevem „maximálního interpersonálního rozdělení přerozdělení majetku v minimálním časovém rozmezí“, jaké kdy Evropa zažila. Do rozdělovacího fondu nespadal jen majetek mrtvých křesťanů, ale i jmění zavražděných, vyhnaných anebo na mor zemřelých Židů. Takové přesuny majetku vedly k rozsáhlým sociálním změnám. Započal vzestup středního stavu, zvláště cechů. Židé po moru pozbyli většinu záruk. Nemohli získat ve městech domovské právo ani pozemky, a navíc přišli o ochranu monarchy. Cechy ovládaný střední stav, který nyní kontroloval zasedání městské rady, se k menšinám a cizincům choval mnohem netolerantněji než dřívější kupecká vrstva a to z důvodu strachu z konkurence. Díky značnému významu cechů, které požadovaly i politická práva, se řemeslníci stali politicky nejsilnějším uskupením. Taková společenská restrukturalizace se v Evropě už nikdy neopakovala. Od Polska po Anglii a od Norska po Sicílii měnilo mnoho nemovitostí a pozemků majitele (Bergolt 2000: 158-159).

Následky moru ve městech a na venkově se zásadně lišily. Především absolutní počty úmrtí byly na venkově v podstatě vyšší, přičemž musíme brát v potaz, že 85 procent Evropanů žilo mimo města. Předpokládejme, že Evropa měla bezprostředně před vypuknutím moru 62,5 milionu obyvatel, potom by při pravděpodobných 23,5 milionu obětí v letech 1345-1350 musely venkovské oblasti ztratit kolem 17,4 milionu, zatímco města „pouhých“ 6,1 milionu obyvatel. Nepochybně se ale dá říci, že černá smrt urychlila konec nevolnictví a rozmach svobodného selského stavu. Poté co pro nedostatek pracovních sil obilí hnulo na polích, mohli rolníci naléhat na zvyšování mezd a odstraňování nevolnických povinností a omezení. Zlepšení životních podmínek venkovského

obyvatelstva se odrazilo, jak prokázali archeologové přechodem od hliněného kuchyňského nádobí k nádobí kovovému (Slavíček 2008: 82-85).

Pozdější morové vlny se mnohde daly srovnávat s černou smrtí z roku 1348, nikdy však už nezpustošily celý kontinent. Proč byla Evropa tak strašlivě postižena právě ve 14. století, lze odpovědět jen částečně. Jednak je tu stará lékařská zkušenost, že v nové populaci, která si ještě nevytvořila rezistenci, řádí nové epidemie bez zábran. Osoby, jež přežily epidemii z let 1348-1350, měly velkou šanci přestát i další infekci bez vážnějších problémů. Víme, že onemocnění pro Evropany tak neškodná jako rýma nebo spalničky později decimovala původní obyvatelé amerického kontinentu. Dispozici k onemocnění mohlo v roce 1348 posílit i počasí. Mrazy, krupobití a celkové chladné klima té doby vedly k řadě neúrod, které nezůstaly bez následků. Nepříznivé počasí ničilo úrodu takřka v celé Evropě, a tak cena obilí neustále stoupala. To vedlo k tomu, že mnoho lidí ve městech i na venkově zemřelo hladem (srov. Bergolt 2000: 160-161, Abert 2005).

Pokles počtu obyvatelstva měl však i další negativní důsledky. Snížilo se množství pracovních sil i poddaných, a tím se zároveň zmenšil počet lidí platících daně. Tuto ztrátu se vrchnosti snažily nahradit jak připoutáním poddaných zemědělců k půdě, tak snahou zvýšit daňové zatížení, což ovšem vyvolávalo nespokojenost a odpor.

Rostoucí daně bezprostředně souvisely též s poklesem reálné hodnoty mincí, k němuž došlo v celé Evropě. Tento jev měl dvě základní příčiny. První bylo vyčerpání přístupných ložisek drahých kovů, protože těžba ve větších sebou nesla větší riziko a zvýšené náklady. Druhý důvod vyplýval z převládajícího názoru na peněžní hospodářství. Poněvadž středověk odsuzoval nepřiměřený zisk a nepočítal s inflací, byla výše peněžních dávek sjednána jednou provždy. Postupné snižování reálné hodnoty mincí znamenalo faktické snižování příjmů plynoucích z daní. Proto panovnické rody i vrchnosti hledaly způsoby jak nepříznivý vývoj zastavit. Nejjednodušší, ale nejméně populární bylo vypsání dalších daní (Čornej 1995: 226).

Hledání nových zdrojů financí přimělo část vrchnosti podnikat ve vlastní režii, ale tento trend se prosazoval velmi pomalu. I proto, že dlouho narážel na hospodářské výsady měst. Jiní se pokusili zlepšit jejich finanční situaci prostřednictvím v armádě a církvi. Část šlechticů zvolili méně namáhavou cestu. Najímali do svých služeb ozbrojené družiny přepadávající kupecké karavany i hůře chráněná města s cílem naloupit co nejvíce zboží. Právě konec 14. století byl zlatým věkem lapkovství. Zvláště jím prosluly italské, francouzské a jihoněmecké oblasti, kudy vedly důležité obchodní spoje (Slavíček 2008: 86-87).

Nedostatek drahých kovů vyvolal i jinou neblahou reakci, totiž stahování zlatých mincí z oběhu. Lidé je raději tezaurovali (hromadili ve formě pokladu), než aby nakupovali. Značná část zlaťáků plynula též do rukou arabských obchodníků, dodávajících do Evropy orientální zboží, hlavně koření. Snaha nalézt nová naleziště drahých kovů pak byla jedním z nejvýznamnějších motivů pro uskutečnění série objevných zámořských plaveb (Čornej 1995: 226-227).

Sociální a hospodářské následky moru z let 1348-1350 lze sledovat hluboko do 15. století. Hospodářský život měst přirozeně ovlivňovaly i zmiňované sklony k požitkářství a přepychu, který se projevil bezprostředně po moru. Tyto sklony vydržely desítky let. Podnikatelské plánování, výchova dětí, zkrátka opatření pro budoucnost, připadaly mnoha současníkům zpočátku nesmyslné. Raději investovali do vynikající řemeslné práce a novot, které zvyšovaly pověst zbohatlických rodin. Majetek, který připadl dědicům, se tedy neinvestoval do produkce, nýbrž sloužil soukromému potěšení. Růstový kapitál nabytý díky moru se z národohospodářského hlediska většinou promrhal. Nevytvářela se pracovní místa, pouze čas od času se nahrazovala uvolněná. Společenská uskupení si úzkostlivě hlídala své pozice. Ženy byly z cechovních profesí samozřejmě vyloučeny i nadále. Krize mentality zároveň podporovala ekonomickou pasivitu. Sice se vyráběly nové zbraně, jež měly dalekosáhlé psychologické následky, nevyvíjely se však ideje, které by překonaly hospodářskou krizi. Přejít od produktivně účinného, agrárně technického pokroku, tedy od inovace výroby, která vyznačovala raný a vrcholný středověk,

městské technice nového luxusního zboží a moderních zbraní (inovace produktu) byl značně fatální. Jakkoliv je konstrukce prvních kapesních hodinek z technologického hlediska náročná a rafinovaná, její přínos ke společenskému blahobytu byl marginální ve srovnání se středověkou inovací trojpolního hospodaření nebo vodního mlýnu.

Černá smrt nebyla v žádném případě jedinou příčinou hospodářského a společenského rozvratu druhé poloviny 14. století. Spíše se zdá, že mor prohluboval přetrvávající krize a tím napomohl zbídačování rolníků. Krize měst a prudký pokles cen masa a obilí v druhé polovině 14. století jsou vysvětlovány tím, že jednak sedláci a zemědělstí dělníci se bezprostředně po velkém moru přestěhovali do měst, jednak zemědělská výroba i nadále relativně převyšovala poptávku. Logickým následkem byl tedy prudký pokles zemědělských cen, který dál podporoval migraci do měst. Dalo by se očekávat, že ceny se budou snížením produkce zvolna stabilizovat, avšak tento samoopravný proces nenastal (srov. Bergolt 2000: 167-169, Byrne 2012:108-109).

Každá další vlna moru nakrátko vyhnala ceny potravin. Tím se zemědělství opět zdálo atraktivní a byla relativní nadprodukce. Vedlo to však i k útěku do měst, neboť městské úřady potřebovaly doplnit pracovní místa po obětech moru. Sedláci, kteří neodešli do měst brzy ve snaze ušetřit pracovní místa a peníze obdělávali jen tu výnosnější a lepší půdu, takže na jednotku stačilo méně zemědělských dělníků. Tím se zvyšoval výnos na pracovní sílu a ceny se mohly dále snižovat. Pozemkoví vlastníci měli stále nižší náklady, zato dramaticky stoupla nezaměstnanost zemědělských dělníků. Cechy, které se dostaly ve městech k moci, současně energicky omezily přistěhovalectví, což ještě prohlubovalo bídu zemědělských dělníků. Docházelo tak k paradoxnímu jevu, že odvětví, které mělo bezprostředně po černé smrti vysoký nárůst produktivity i množství neprodaných potravin, chudlo. Rolnickou práci se opovrhovalo. Sociální integraci zemědělských dělníků znevýhodňovalo i vzrůstající znehodnocení peněz. V této souvislosti došlo v Anglii roku 1381 k rolnickému povstání. Rolníci se vzbouřili kvůli nové dani z hlavy, jejíž výše byla stejná jak pro šlechtu, tak pro všechno ostatní obyvatelstvo. Toto povstání, sice skončilo mnoha procesy a popravami, nicméně král Richard II. trvale

odstranil nenáviděnou daň z hlavy. Tento akt se tak stal jasným znamením nového vlivu rolníků v důsledku masivní populační ztráty způsobené černou smrtí (Slavíček 2008: 89-90).

Agrární krize byla od roku 1350 setrvalým problémem Evropy a vedla k mocenskému a kulturnímu monopolu měst. Lesk renesančního umění a vynášení renesance v 19. a 20. století nadlouho zakrývaly stinné stránky tohoto kulturního období, jemuž Evropa zásadní měrou vděčí za to, čím dnes je.

6 Závěr

Tato práce se skládá ze 4 hlavních kapitol, přičemž poslední 3 kapitoly spolu úzce souvisí. Je třeba dodat, že tyto tři části, kvůli své obsáhlosti, nemůžou, a ani se nesnaží aspirovat na vyčerpávající pokrytí celé zkoumané problematiky. Při tématu vývoje vestfálského mezinárodního systému je evidentní, že autor musí vykonat značné konceptuální zjednodušení.

První část práce se proto věnovala definici mezinárodního systému a jeho formování ve světových dějinách. Jako základní nástroj pro představení vývoje mezinárodního systému jsem použil periodizaci od Buzana a Littlea. B. Buzan s R. Littlem hovoří o třech obdobích vývoje mezinárodního systému. Jsou to 1. období raných mezinárodních systémů, 2. propojených mezinárodních systémech a 3. období globálního mezinárodního systému. Jejich periodizace je založena na předpokladu, že v průběhu předchozích staletí došlo ke změnám, na jejichž základě vznikl jeden globální systém. Podle této teorie jsem popsal raný mezinárodní systém, ve kterém už můžeme nalézt kořeny budoucího vestfálského systému. Podle Buzana a Littlea se raný systém na konci středověku transformoval z lineárního do mnohosměrného, který více přiblížil mezinárodní systém k vestfálskému modelu. Tento model nastal symbolickým mezníkem, tedy rokem 1648, který ukončil třicetiletou válku. Podstatné, co z vestfálských jednání vzešlo, nebyly ale konkrétní územní zisky toho kterého státu. Předně Vestfálský mír poprvé mnohostranou diplomatickou dohodou stvrdil nové uspořádání vztahů evropských mocností, které vzešlo z války. A právě Vestfálský mír formálně uznal státní suverenitu jako princip mezinárodního práva, který je platný dodnes.

Druhá část mé práce se věnovala situací v Evropě, která panovala před 14. stoletím. Největší pozornost této části jsem věnoval zemědělství a podstatnému umocnění produktivity evropské ekonomiky. Teplé období, které v Evropě panovalo během 13. století a zavedení efektivnějšího trojpolního hospodářství, mělo za následek zvýšení produkce potravin, které byly jednou z klíčových podmínek růstu středověké populace.

Transformací na nevolnictví a poddanství se odbourala i tato bariéra pro demografický růst a vznikl konstantní systém sociální organizace. Tento demografický boom stojí i za další revoluční změnou. Je spojován s budoucím vestfálským moderním systémem.

Třetí kapitola se věnovala tématu středověké malá doby ledové, která nastala na počátku 14. století. V této části mé práce jsem vycházel z prací a informací Pascala Acota a Briana Fagana, kteří se vědám o klimatu, dějinám vědecké ekologie a životním prostředím dlouhodobě věnují. Podle těchto autorů podnebný režim není samozřejmě ani časově, ani prostorově konstantní. V průběhu desetiletí, ale především v řádech staletí a tisíciletí se mění. Nejširšími časovými horizonty takovýchto klimatických změn jsou tzv. geologické doby (doby ledové a meziledové), vyznačují hranice těch nejvýznamnějších oscilací v klimatických charakteristikách Země. Nicméně jak píše Brian Fagan, neměli bychom si představovat, že klimatické změny nastupují zvolna a jakoby teprve až s časem se násobí. Naopak často přicházejí takřkajíc neohlášený, ve formě náhlého přechodu od jednoho režimu k druhému. Jsou to proměny, jejichž příčiny nám připadají neznámé a jejichž směr se vymyká naší kontrole. Klima pronikavě ovlivňuje lidskou činnost.

Odborníci kladou počátek středověké malá doby ledové do roku 1300. Malá doba ledová s sebou přinesla mohutné deště a následný hladomor 1315 – 1317. Celá Evropa začala trpět mimořádnými výkyvy počasí. Evropa 13. století tak zažívala jev, který můžeme nazvat malthusiánskou krizí (pojmenovanou podle chmurného ekonoma devatenáctého století). Populační růst umožněný dlouhým obdobím bez epidemií a nezvykle teplým počasím, jež umožnilo vyprodukovat dostatek potravy a prodloužit průměrný věk, začal narážet na krajní limity svých zásobovacích možností. Ani zemědělská produkce nedokázala držet krok s překotným růstem obyvatelstva. Každá předmoderní společnost vždy dříve či později zažila tento malthusiánský tlak.

Poslední čtvrtá kapitola se věnovala velké morové epidemii, nazývané také černá smrt, která zasáhla Evropu v polovině 14. století. V letech 1347 až 1350 podlehla moru zhruba třetina obyvatel Evropy. Černá smrt změnila Evropu pozdního středověku zcela nesporně. Černá smrt neotřásla pouze kulturou, morálkou a náboženským vědomím. Mor měl značný a dlouho podceňovaný vliv i na hospodářské dějiny kontinentu. Rok 1348 signalizoval počátek ekonomické krize, která pokračovala dlouho do 15. století. Rozhodující měrou ji ovlivnil demografický otřes způsobený morem. Počet obětí vážně narušil vzor evropského hospodářského života. Ti, kteří epidemii černé smrti přežili, byli zpočátku šokováni a zmateni, že se nezmohli na víc než na zvýšení náboženské aktivity. Zvolna a postupně si však začali uvědomovat jak hluboce katastrofa zasáhla stávající instituce a jak radikální snížení počtu obyvatel změnilo život celé společnosti. Na rozličných stupních společenského života docházelo k proměnám dosavadních pořádků a Evropané byli nuceni se přizpůsobovat změněným životním podmínkám. Mor ovlivnil individuální chování a vědomí a vyvolal napětí ve sféře společenské, politické i ekonomické. V celé historii lidstva se do té doby nic podobného nepříhodovalo.

Z výše popsaného můžeme vyvodit, že environmentální faktory měly na formování mezinárodního systému a středověké společnosti přímý vliv. Přestože byl život před rokem 1300 pro většinu lidí nebezpečný, zřídka kdy panoval tak velký a dlouhodobý hladomor, šířil se mor spolu s válkami. Po roce 1300 se tyto úkazy objevují opakovaně. Proč se v tomto období ekonomický život a sociální vztahy výrazně zhoršily? Odpověď na tuto otázku zní: počet obyvatelstva, který po staletí stoupal, prudce poklesl.

Koncem 13. století se hranice úrodné půdy v Evropě posunula na krajní mez. Dřívější nárůst obdělávané půdy dobře vysvětluje stálý růst počtu obyvatelstva. Po nástupu malé doby ledové, mnohá půda nevydávala obvyklé výnosy a ve chvíli, kdy výtěžek z ní poklesl, lidé začali hladovět. K velkému všeobecnému nedostatku, který postihl rozsáhlé oblasti, došlo počátkem 14. století několikrát. Nejvýznamnější byl velký hladomor v letech 1315-1317, během něj velmi vzrostla úmrtnost ve městech a na vesnicích. Nejnápadnější je fakt, že hlad a bída trvaly skoro celou generaci. Množství důkazů o evropské

společnosti nám dává důvod domnívat se, že začátkem 14. století přišla změna k horšímu. Zimy byly delší a studenější, léta byla studenější a více pršelo, z toho důvodu byla úroda velmi špatná.

Těchto padesát let, kdy většině evropské populace chyběla dostatečná strava, vysvětluje intenzitu, s jakou v Evropě 1348 a po něm udeřil dýmějový mor. Původu a příčinám černé smrti se samozřejmě nerozumělo. Bacil přenášely blechy, které se infikovaly na nakažených krysách. Vypukla pandemie, rozšířil se i plicní mor. Černé smrti připravily cestu hladomor a podvýživa. Samo rozšíření moru vysvětluje tvrdé podmínky, které v Evropě panovaly přinejmenším jednu generaci. Důsledky moru lze snadněji posoudit ve městech a církevních společenstvích než mezi venkovským obyvatelstvem. Z ekonomických důsledků je však jasné, že rolníci velice trpěli. Ani po roce 1348 se nevedlo lépe. Černá smrt vytrvala, šířila se do vzdálených regionů a stávala se endemickou. Hlad a smrt morem pronásledovaly venkov daleko do 15. století, i když nejhorší důsledky morové epidemie byly patrné ve městech.

K těmto děsivým příznakům 14. století se však přidala další pohroma, zuřící na postižených územích více na venkově než ve městech. Byla to válka, kterou v míře větší než dříve vedly armády žoldnéřů. Stoletá válka mezi Anglií a Francií neznamenal nutně neustálý válečný stav. Oborní míru mezi hlavními však vyplňovala vojenská tažení v Bretani, Flandrech a Španělsku.

Důsledek dlouhodobého nedostatku, endemického a pandemického moru, střídavých vpádů nemilosrdných armád a důsledek neustálé hrozby organizovaných lupičských band v mnoha oblastech se projevil tím, že počet obyvatel klesl, orná půda nebyla obdělávána a vesnice byly opuštěny. Dopady regrese na venkovskou ekonomiku byly dalekosáhlé. Panoval nedostatek pracovních sil a mzdy rychle rostly. V Anglii byl v roce 1349 vydán zákon o nádenících a jinde se snažili stanovit mzdy právními předpisy, avšak bez úspěchu (Hay 2010: 39-41). Služby se dále rychle měnily za placené nájemné. Majitelé půdu pronajímali a nezřídka ji museli rozdrobit na nevelké jednotky, než našli nájemce. Ačkoliv mnozí nepochybně strádali, situace nebyla v žádném případě nepříznivá pro ty, kdo si mohli koupit půdu v době, kdy byla

cena nízká, a pro ty, kdo dokázali organizovat velký pozemkový majetek podle nejnovějších a nejučelnějších postupů (Hay 2010: 42).

Jedním z dalších důsledků výše popsaných událostí byl velký vzestup významu cechů. Tento vzestup byl pravděpodobně zapříčiněn projevem „maximálního interpersonálního rozdělení přerozdělení majetku v minimálním časovém rozmezí“, jaké kdy Evropa zažila. Do rozdělovacího fondu patřil majetek veškerých evropských obyvatel, kteří zahynuli po roce 1348. Takové přesuny majetku vedly k rozsáhlým sociálním změnám. Započal vzestup středního stavu, zvláště cechů. Díky značnému významu cechů, které požadovaly i politická práva, se řemeslníci stali politicky nejsilnějším uskupením. Taková společenská restrukturalizace se v Evropě už nikdy neopakovala.

Pokles počtu obyvatelstva měl však i další negativní důsledky. Snížilo se množství pracovních sil i poddaných, a tím se zároveň zmenšil počet lidí platících daně. Rostoucí daně bezprostředně souvisely též s poklesem reálné hodnoty mince. Příčinou tohoto jevu bylo vyčerpání přístupných ložisek drahých kovů. Nedostatek drahých kovů vyvolal i jinou neblahou reakci, totiž stahování zlatých mincí z oběhu. Lidé je raději tezaurovali (hromadili ve formě pokladu), než aby nakupovali. Snaha nalézt nová naleziště drahých kovů pak byla jedním z nejvýznamnějších motivů pro uskutečnění série objevných zámořských plaveb.

Se zámořskými plavbami souvisela i transformace lineárního systému v Evropě na systém mnohosměrný. Dalším výrazným faktorem, který zasáhl do vývoje vestfálského systému v době zámořských objevů, byl nástup střelného prachu. Cena pěšáka se zbraní představovala zlomek ceny šlechtice s koněm, což evropské krále motivovalo investovat do pěchoty. Velikost armád v důsledku toho rychle rostla. Jak armády postupem času nabývaly na velikosti a složitosti, náklady na vybavení vyletěly prudce nahoru. Držet si armádu profesionálních vojáků si už nemohl dovolit ani nejbohatší aristokrat. Náklady moderního válčení byl s to unést pouze král. Pouze člověk, který měl k dispozici daně z celé země, mohl najmout víc bojovníků než kdokoliv jiný.

Tímto způsobem napomohla vojenská revoluce 15. století v Evropě nástupu nových monarchií. Vládci proto hledali efektivnější způsoby výběru daní a hospodaření s nimi. Tyto snahy pak podnítili vytváření moderního státu. Upevnily moc monarchy, čímž přispěly k raně absolutistické formě evropských států. Zmenšovaly závislost krále na pozemkové aristokracii a zlepšovaly jeho vztah s komerčními třídami v rozšiřujících se městech.

Z výše uvedeného textu, můžeme říci, že enviromentální faktory a ekonomické a sociální změny s nimi spojené, které působily v Evropě 14. století, daly do pohybu procesy, které během následujících století vyústily k vytvoření moderního systému států, tzv. vestfálského systému.

7 Seznam použité literatury a pramenů:

Aberth, John (2005). *Black Death The Great Mortality of 1348-1350 A Brief History with Documents* (New York: PALGRAVE MACMILLAN).

Acot, Pascal (2005). *Historie a změny klimatu Od velkého třesku ke klimatickým katastrofám* (Praha: Karolinum).

Bergdolt, Klaus (2000). *Černá smrt v Evropě* (Praha: Vyšehrad).

Bloch, Marc (2010). *Feudální společnost* (Praha: Argo).

Boccaccio Giovanni (1965). *Dekameron* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění).

Bradley (2003). *Climate of Last Millennium* (Amherst, University of Massachusetts).

Braudel, Fernand (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol. 1.* (Berkeley: University of California Press).

Buzan, Barry, Little, Richard (2000). *International Systems in World History : Remaking the Study of International Relations* (Oxford: Oxford University Press).

Byrne, Joseph (2006). *Daily life during the Black death* (Westport: Greenwood press).

Byrne, Joseph (2012). *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara: ABC-CLIO).

Cantor F. Norman (2005). *Po stopách moru Černá smrt a svět, který zrodila* (Praha: BB/art).

Cherubini, Giovanni (2003). Rolník a zemědělství. In: Cherubini, Giovanni – Le Goff, Jacques a kol., *Středověký člověk a jeho svět* (Praha: Vyšehrad), s. 101-123.

Čapek, Vratislav (1991). *Světové dějiny I Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století* (Praha: Fortuna).

Čornej, P. – Čornejová I. a kol. (1995). *Dějiny evropské civilizace* (Praha: Paseka).

Diamond, Jared (2000). *Osudy lidských společností Střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii* (Praha: Columbus).

Drulák, Petr (2003). *Teorie mezinárodních vztahů* (Praha, Portál).

Fagan, Brian (2007). *Malá doba ledová: jak klima formovalo dějiny v letech 1300-1850* (Praha: Academia).

Gellner, Arnošt (1993). *Národy a nacionalismus* (Praha: Hříbal).

Hampl, Mojmir (2004). *Vyčerpání zdrojů* (Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku).

Hay, Denis (2010). *Evropa pozdního středověku 1300-1500* (Praha: Vyšehrad).

Joel, Krieger (2000). *Oxfordský slovník světové politiky* (Praha: Ottovo nakladatelství).

Knutsen, Torbjorn (2005). *Dějiny teorie mezinárodních vztahů* (Brno: Centrum strategických studií).

Krejčí, Oskar (1997). *Mezinárodní politika* (Praha: Victoria Publishing).

Kumpera, Jan (2001). *Historia mundi III vybrané kapitoly z dějin středověku* (Plzeň: Západočeská univerzita).

Mendelová, Jaroslava (2003). Každodennost středověku. In: Bauer, Jan – Volný, Zdeněk a kol., *Toulky minulostí světa* (Český Těšín: Via Facti), s. 151-160.

Messadié, Geralt (2000). *Obecné dějiny antisemitismu od starověku po dvacáté století* (Praha: PRÁH).

Mundy, John (2008). *Evropa vrcholného středověku 1150-1300* (Praha: Vyšehrad).

Slavicek L. Chipley (2008). *The Black death* (New York: Chelsea House).

Schulze, Hagen (2003). *Stát a národ v evropských dějinách* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).

Veselý, Zdeněk (2007). *Dějiny mezinárodních vztahů* (Plzeň: Aleš Čeněk).

Waisová, Šárka (2009). *Úvod do studia mezinárodních vztahů* (Plzeň: Aleš Čeněk).

Zimák, Alexandr (2008). *Mezi třemi světadíly II. Vrcholný a pozdní středověk. Obchod a lidé na vlnách Středozevního, Černého a Rudého moře* (Praha: Libri).

Seznam použitých pramenů:

CDC - Centers for Disease Control and Prevention (2013). *Plague symptoms* (www.cdc.gov/plague/symptoms/index.html, 23.2. 2013).

Gnosis9 – internetový magazín (2012). *Malou dobu ledovou mohly způsobit mohutné sopečné erupce* (<http://gnosis9.net/view.php?cisloclanku=2012020004>, 20.3.2013).

Kalenda, Jan (2012). *Konceptualizace vztahů mezi přírodním prostředím a formováním států*. Klaudyán: internetový časopis pro historickou geografii a enviromentální dějiny. září 2012 (<http://www.Klaudyan.cz>, 24.2.2013).

Štros, Martin (2012). *Malou dobu ledovou možná způsobily sopečné erupce* (<http://www.meteocentrum.cz/zmeny-klimatu/aktuality.php?page=12021900>, 20.3.2013).

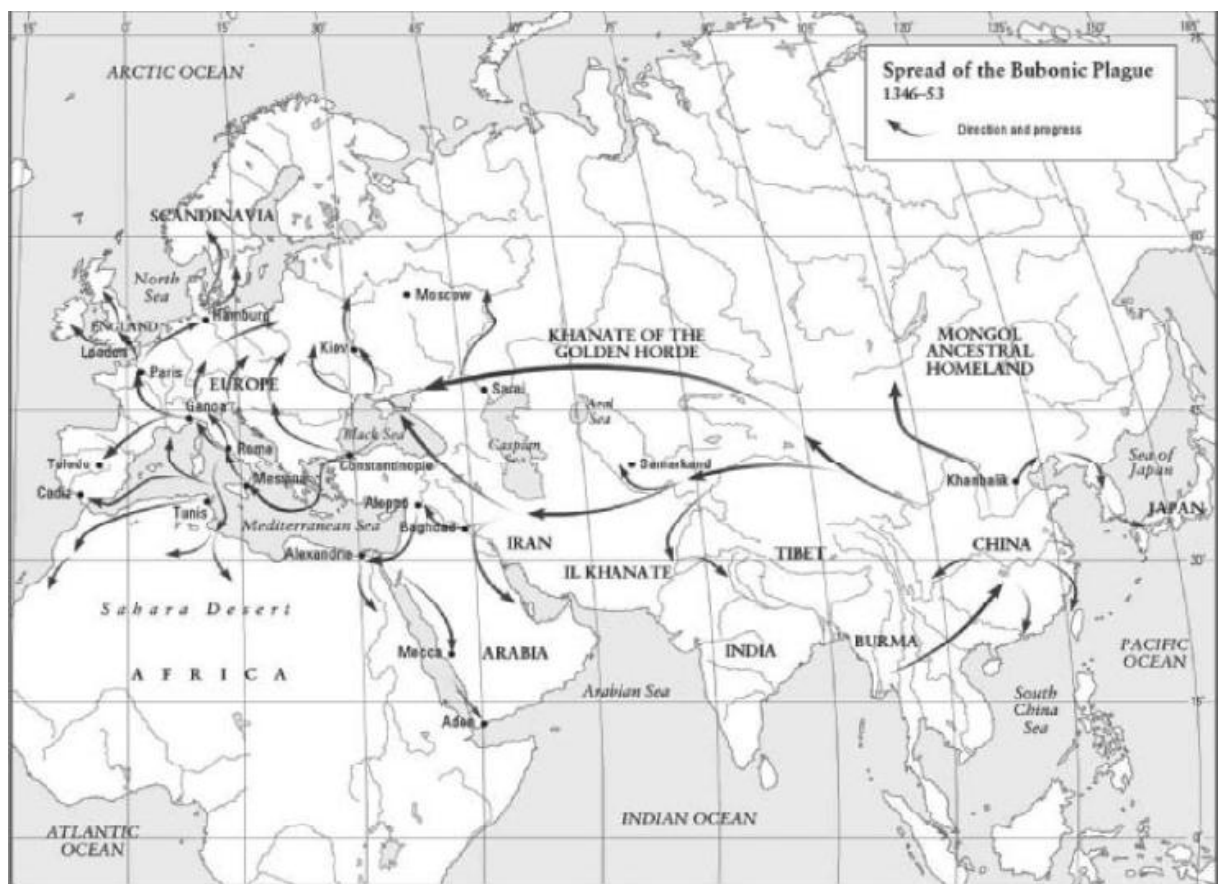
8 Resumé

The meaning of environmentalism in history can be reflected on demographic indicators like for example growth or decrease of population in European medieval society. Main environmental factors, which had influence on medieval society, are climatic changes e.g. beginning of climatic optimum in Early Middle Ages and afterwards medieval small ice age. Next key factor was pandemic of Black Death. I would like to deal in my work with question how medieval society coped with these factors and what impact these changes on formation of westphalian international system had.

In the beginning of my work I will outline the period between 10th and 13th century in Europe, which means the period of climatic optimum. I would like to mention with this connected growth of medieval population, better agricultural conditions, technology and abolition of slavery. I will describe influence of the first environmental factor on medieval population afterwards, and so medieval small ice age. Medieval small ice age begun in 14th century and Europe was affected by a wave of very cold weather. I will deal with causes of this phenomenon, for example influence of volcanic activity and reduction of sunlight. I will focus next on impact of this climate change on society (supply depletion, domestic animals extinction and with that connected population decline). The second environmental factor, which I will describe in my work, is genesis and expansion of Black Death pandemic (combination of bubonic plague, lung and septic plague) in Europe.

In the closing part, I will evaluate what consequences and changes the environmental factor brought to medieval Europe. I will explain how medieval thinking and perspective on the world changed during the medieval small ice age and after the Black Death pandemic. I will describe how these factors disturbed the traditional perception on church and aristocracy. Eventually, I will emphasize problems originated in these factors that had an influence on forming of the westphalian international system.

9 Přílohy

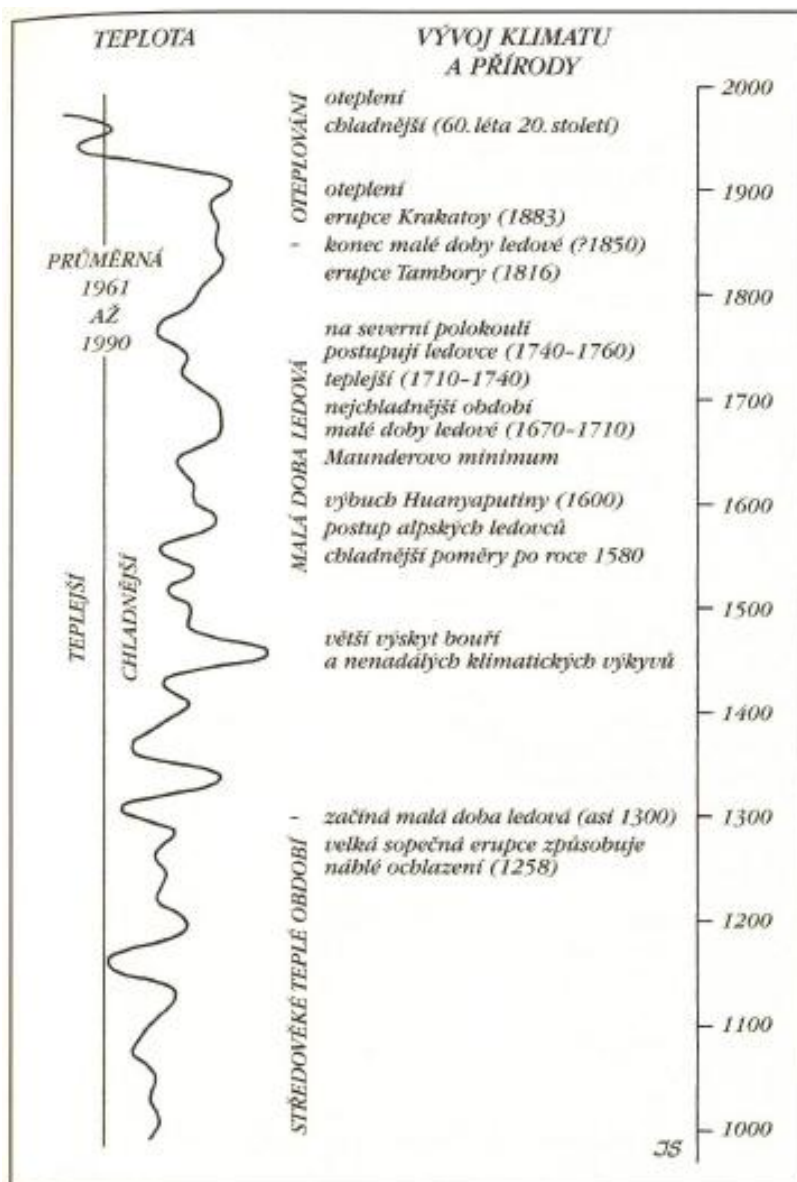

Zdroj: Byrne 2006: 5

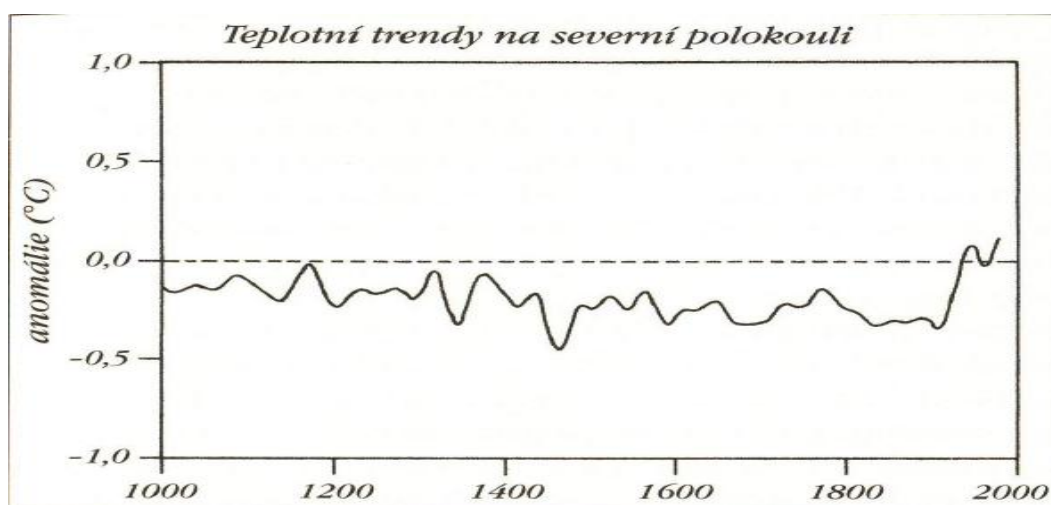

Because of the commonly held belief that disease-causing vapors seeped out of the corpses of plague victims, few people were willing to take on the job of digging graves during the Black Death. As a result the unpopular task typically fell to the men on the lowest rungs of society such as beggars and criminals.

Zdroj: Slavicek 2008: 80

Zdroj: Fagan 2007: 7

Zdroj: Fagan 2007: 79